

Η ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΒΑΡΛΑΑΜ ΔΙΕΝΕΞΙΣ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΑ. Η «ΑΝΤΙΛΟΓΙΑ»

Αἱ φιλολογικαὶ διενέξεις καὶ ἔριδες τῶν Ἑλλήνων λογίων τοῦ μεσαίων παραμένουν πάντοτε μία χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωσις τῆς βυζαντινῆς πνευματικῆς ζωῆς. Κατὰ τὴν τελευταίαν ἰδίως περίοδον τοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου ἀπαντῶνται συχνότερον καὶ, ὡς εἰναι: φυσικόν, εὐρίσκουν εὑρεῖαν ἀπήγησιν εἰς τὴν λογοτεχνίαν τῆς ἐποχῆς. Βεβαίως τὰ διεσωθέντα ἐριστικὰ κείμενα ἀναφέρονται πρωτίστως εἰς τὴν θεολογίαν πολεμικὴν καὶ ἀντιρρητικὴν, οὐχ ἡττον δυμας διενέξεις καθαρῶς προσωπικοῦ χαρακτήρος δὲν εἰναι ἀσυνήθεις. Κίνητρα ἀτομικὰ πολλάκις ὑπεχρέωντον ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων νὰ ζητοῦν τὴν διὰ τοῦ καλάμου καταπολέμησιν ἀντιπάλου τινός. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐπεδιώκετο οὐχὶ μόνον δὲπὶ ἀμαθεῖᾳ στιγματισμὸς ἐπικινδύνου ἀντιζῆλου ἀλλὰ καὶ ἡ προδολὴ καὶ αὐτοδιαφήμησις τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως.

Κατωτέρω ἐπιχειρεῖται ἡ περιγραφὴ τοῦ ιστορικοῦ μιᾶς παρομοίας διενέξεως μεταξὺ τοῦ πολυτέστορος Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ¹ καὶ τοῦ ἐκ Καλαβρίας Βαρλαάμ², ἀμφοτέρων μετέπειτα ἀναδειχθέντων ἡγητό-

Σημ. 'Η παροῦσα μικρὰ ἔργασία βασίζεται ἐπὶ μελέτης, ὑποβληθείσης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Columbia τῆς Νέας Υόρκης καὶ γραφείσης ὑπὸ τὴν ἐπίδειξιν τοῦ καθηγητοῦ Ihor Ševčenko. Κατοι δὲ γράφων εὐθύνεται ἐξ δλοκλήρου διὰ τὰ ἐν τῷ ἔργασι ἀκτιθέμενα, μετ' εὐχαριστήσεως ἀναγνωρίζει τὴν ἐκ μέρους τοῦ κ. Ševčenko ποικιλοτρόπως παρασχετεῖσαν βοήθειαν.'

¹ Περὶ τοῦ Γρηγορᾶ βλ. ἐν ἑκτάσι, R. Guillard, *Essai sur Nicéphore Grégoras : L'homme et l'oeuvre* (Παρίσιοι 1926). Νεωτέρα βιβλιογραφία παρὰ M. E. Colonna, *Gli storici Bizantini dal IV al XV secolo*. Τόμος Α'. Storici profani (Νεάπολις 1956), σ. 59-60, καὶ Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, Τόμος Α' *Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker* (Βερολίνοι 1958), σ. 453.

² Βιβλιογραφία περὶ Βαρλαάμ ὑπάρχει ἀρκετῇ. Τὸ παλαιόν βιβλίον τοῦ G. Mandilarī, *Fra Barlaamo Calabrese, Maestro del Petrarca* (Ρώμη 1888) τονίζει τὰς σχέσεις του μὲ τὸν Ἰταλικὸν οδμανισμόν. Χρησιμώτατον είναι τὸ σύντομον ἀλλὰ πρωτότυπον ἄρθρον τοῦ M. Juge, *Barlaam de Seminara, Dictionnaire d'Histoire et Géographie Ecclésiastiques* 6, στ. 817-34, ἐνῷ γνωκῆς φύσεως είναι ἡ πρόσφατος ἔργασία τοῦ G. Schird, 'Ο Βαρλαάμ καὶ ἡ φιλοσοφία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν διάκατον τέταρτον αἰώνα (Θεσσαλονίκη 1959). 'Ο K. M. Setton εἰς τὴν μελέτην του *The Byzantine Background to the Italian Renaissance*, *Proceedings of the American Philosophical Society* 100 (1956), σ. 1 - 76, διδει λεπτομερῆ εἰκόνα τῆς Βυζαντινῆς προσφορᾶς εἰς τὸν Ἰτα-

ρων τῆς ἀντιησυχαστικῆς παρατάξεως. 'Η ἐν λόγῳ διένεξις, ἐντελῶς προσωπική, παρὰ τὰς τυχὸν διαφερούσας ἀντιλήψεις τῶν ἀνδρῶν, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ως κατοπτρίζουσα ἰδεολογικὴν διαφωνίαν. Δὲν εἶναι ἄλλο ἢ ἀπλὴ σύγκρουσις δύο λογίων, ἥτις κατέληξεν εἰς δημοσίαν «ἡτταν» τοῦ ἑνὸς ἢ αὐτῶν, τοῦ Βαρλαάμ. Παρὰ ταῦτα, τὸ ἄλλως ἀσήμαντον ἐπεισόδιον ἔξησφάλισε μίαν θέσιν εἰς τὰ φιλολογικὰ χρονικὰ τοῦ ΙΔ' αἰώνος καὶ δὴ εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν τοῦ Γρηγορᾶ. Πράγματι δὲ τελευταῖος οὗτος ἔγραψεν, ως θὰ ἴδωμεν, τρεῖς διαλέγουσ· κατὰ τοῦ Καλαθροῦ, τὴν 'Αντιλογίαν⁷, τὸν Φιλομαθῆ⁸ καὶ τὸν Φλωρέντιον⁹,

λικὸν οδικανισμὸν τῆς ἐποχῆς. Εἰς τὰ περὶ Βαρλαάμ (σ. 40-45) περιλαμβάνεται πλουσία βιβλιογραφία. Αἱ εἰς τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν καὶ τὴν ήσυχαστικὴν ἔριδα ἀναφερόμεναι ἔργασις περιέχουν εἰδῆσις περὶ τῆς ἐν αὐτῇ σημαντικῆς δράσεως τοῦ Βαρλαάμ. Μεταξὺ τούτων σημειωτέαις αἱ ἔτης: Γρ. Παπαμιχαήλ, 'Ο ἄγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ Βαρλαάμ ὁ Καλαθρός, 'Εκκλησιαστικὸς Φάρος 2 (1908) σ. 297-339. Τοῦ ἰδίου, 'Ο ἄγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (Πατρούπολις· Ἀλεξανδρεία 1911). Θ. Ν. Καστανᾶ, 'Ο ἄγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ δι μυστικισμός τῶν 'Ησυχαστῶν (Θεσσαλονίκη 1939). J. Meyendorff, Les débuts de la controverse hé schiste, Byzantion 23 (1953) σ. 87-120. Τοῦ ἰδίου, L'origine de la controverse palamite: La première lettre de Palamas à Akindynos, Θεολογία 25 (1954) σ. 602-13. Τοῦ ἰδίου, Introduction à l'Étude de Grégoire Palamas (Παρίσιοι 1959). Αἱ ἀξιότελοιοι ἔργοι εὑρίσκονται τοῦ Βαρλαάμ ὡς προσώπου ἐπιφορτισμένου μὲν διαπραγματεύσεις μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης είναι ἀντικείμενον τῆς μελέτης τοῦ C. Gianelli, Un progetto di Barlaam Calabro per l'unione delle chiese, Miscellanea G. Mercati (Βατικανὸν 1946), 3, σ. 157-208· ἡ θεολογία του κρίνεται διπλά. J. Meyendorff, Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle: Barlaam le Calabrais, 1054-1954, L'Église et les Églises (Chevetogne 1955) 2, σ. 47-64, καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι του διπλὸς Βασ. Τατάκη, La philosophie byzantine (Παρίσιοι 1958^a), σ. 263-66. Εκτὸς τῶν ἔργασιῶν του εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν, δι Βαρλαάμ ἡ σχολήθη ἐπίσης μὲ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν ἀστρονομίαν. Διὰ συνοπτικὴν εἰκόνα τῆς ἐπιστημονικῆς του δράσεως βλ. προχειρώς G. Sarton, Introduction to the History of Sciences (Βατικανὸν 1947), 3, σ. 585-87. 'Ο M. Jugeū εἰς τὴν μελέτην του Barlaam, est-il né catholique? Échos d'Orient 39 (1940) σ. 100-125, ἔδειξεν δὲν, ἀντιθέτως πρός τοὺς ισχυρισμοὺς τοῦ Γρηγορᾶ καὶ τῶν ἀλλων ἀντιλατινῶν συγγραφέων τοῦ ΙΔ' αἰώνος, δι Βαρλαάμ ἔγεννήθη καὶ ἀντεράφη ὡς δρόσοδοξος καὶ μόνον μετά τὸ 1341 ἡσπάσθη τὸν καθολικισμόν. Πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἔργασις του ἔχουν ἐκδοθῆ, προσφάτως δὲ· συλλογὴ ἢ δικτύον τῶν μετά μακράς εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων διπλὸς G. Schird, Barlaam Calabro: Epistole greche (Παλέρμον 1954).

⁷ Ἐκδίδεται διὰ πρώτην φορὰν κατωτέρω σ. 62-69.

⁸ Ἐξεδόθη διπλὸς St. Bezdachi, Nicephori Gregorae epistulae XC, Ephemeris Dacoromana 2 (1924) σ. 356-64, μετ' ἐπιστολῶν καὶ ἀλλων συντόμων ἔργων τοῦ Γρηγορᾶ.

⁹ 'Ο διάλογος ἔξεδόθη διπλὸς Albert Jahn εἰς Jahrbücher für Philologie und Paedagogik, Supplement Bd. 10 (1844) σ. 485-535. Διορθώσεις τοῦ κειμένου

ή δὲ ἐνασχόλησίς του μὲ τὸν Ἰδιον ἀντίπαλον ἐμφαίνεται ἀκόμη εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν Ἰστορίαν¹ καὶ τοδιάχιστον εἰς δύο ἐπιστολάς του². "Ἄς σημειωθῆ, δτι δὲ Βαρλαὰμ, ἔξ δυων γνωρίζω, τελείως ἀπεσιώπησε τὸ γεγονός, αἱ δὲ εἰδήσεις τοῦ Γρηγορᾶ περὶ τῆς γελοιοποιήσεως τοῦ ἀντίπαλου του ἐπιβεβχιοῦνται τρόπον τινὰ ἔχ τοῦ περιεχομένου ἐπιστολῆς τοῦ κατὰ καιροὺς κοινοῦ φίλου των Γρηγορίου Ἀκινδύνου³.

"Ο Βαρλαὰμ ἔγεννήθη περὶ τὸ 1291 εἰς τὴν Σεμινάρχην, μικρὰν πόλιν τῆς Καλαβρίας κειμένην δορεισανατολικῶς τοῦ Ρηγίου⁴, καὶ ἐνωρίς ἐκάρη μοναχὸς εἰς ἑλληνικὸν μοναστήριον τῆς περιοχῆς. Μολονότι ὑπάρχουν ἐπαρκεῖς μαρτυρίαι πείθουσαι περὶ τῆς ἑλληνικῆς καταγωγῆς του, βούταντιναὶ πηγαὶ θεωροῦν αὐτὸν Λατίνον⁵. "Ο Βαρλαὰμ εἰς τὴν

νου ὅπὸ τοῦ ἐκδότου αὐτόθι 11 (1845) σ. 387-92. "Ολίγα ἀποσπάματα τοῦ Ἕργου ἐξεδόθησαν ὅπὸ V. Parisot, Cantacuzène: Homme d'État et Historien (Παρίσιοι 1845), σ. 329 κ.ε., καὶ ἀντιτύθησαν ὅπὸ J. P. Migne, Patrologiae Cursus Completus, Series Greco - Latina, 149, στ. 643-48. "Ο ἐκδότης ἐξειμπωσε τὸν Φλωρέντιον βασιοθεῖς ἐπὶ ἑλληνοῦς χειρογράφου, τοῦ cod. Basil. F. VIII. 4, ἀκ τοῦ δοπού ἐν φύλλον εἶχεν ἀπολεσθῆ. Τό δη τοῦτο ἀπόσπασμα—ἐκδόθὲν μερικῶς μόνον ὅπὸ τοῦ Parisot—δὲν σηματίσται ὅπὸ τοῦ Jahn εἰς τὴν ὧς ἀνωτέρων καὶ σύστασικῶς ἀνήκει εἰς Φλωρέντιον, σ. 495, μεταξὺ τῶν στίχων 22 καὶ 23. Τό παρὰ Jahn ἀλλείπον τμῆμα ἐκδίδεται ἐνταῦθα σ. 59.

¹ Τόμ. Α' (ἐκδ. ὅπὸ I. Bekker, Βόνη 1829), σ. 555-56. "Η Ἰστορία θ' ἀναφέρεται ἐνταῦθα ὡς «Γρηγορᾶς».

² "Η πρώτη ἀπευθύνεται πρὸς Μιχαὴλ τὸν Καλοειδέν καὶ ἡ ἄλλη πρὸς μητροπολίτην τινὰ τοῦ "Απρω. Ἀμφότεραι ἐξεδόθησαν μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ὅπὸ R. Guillard. Βλ. Nicéphore Grégoras, Correspondance (Παρίσιοι 1927), σ. 147-55 καὶ 189-93. "Η δευτέρα ἐπιστολὴ εὑρηται καὶ παρὰ Berdechi, Ενθ' ἀνωτ., σ. 263-64.

³ Τὸ σχετικὸν χωρίον βλ. κατωτέρω. "Ολίγα περὶ Ἀκινδύνου παρὰ H. - G. Beck, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich (Μόναχον 1960), σ. 716-17, ἐνθα καὶ παρατέρω βιβλιογραφία.

⁴ "Ο Γρηγορᾶς λέγει (Φλωρέντιος, σ. 492) δτι δὲ Βαρλαὰμ κατήγετο ἐκ τῆς Καλαβρίας καὶ ἐπεξηγεῖ διι αὐτῇ εἶναι ἡ ἀνατολικῶς τοῦ Τάραντος χερσόνησος. "Ως γνωστόν, οἱ Βούταντινοὶ ἀπὸ τοῦ 670 περίπου «Καλαβρίαν» ἐκάλεσαν τὴν νοτιωτάτην περιοχὴν τῆς Ἰταλίας, [βλ. Ch. Diehl, Études sur l'Administration byzantine dans l'Exarchat de Ravenne, 508-751 (Παρίσιοι 1888), σ. 75], εἰς ἣν ἔκειτο ἡ πατρίς τοῦ Βαρλαὰμ Σεμινάρα. "Ισως δ συγγραφεύς ἥγνει πόθεν ἀκριβῶς είλκε τὴν καταγωγὴν δ ἀντίπαλός του.

⁵ Εἰς πατριαρχικὸν γράμμα τοῦ ἔτους 1360 λάγεται ρητῶς δτι δὲ Βαρλαὰμ κατήγετο ἐκ Δατίνων. Βλ. F. Miklosich - J. Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi (Βιέννη 1860), 1, σ. 407. Πρεβλ. Γρηγορᾶς 2, σ. 918 καὶ 3, σ. 235. "Ο Καντακουζηνός ἐν τῇ Ἰστορίᾳ του (ἐκδ. ὅπὸ L. Schopen, Βόνη 1829), 1, σ. 543 καὶ δὲ πατριάρχης Φιλόθεος Κόκκινος (Patrologia Graeca, 151, στ. 1109) ταχυρίζεται δτι ἀντιράφη κατὰ τὰ δυτικά Θύμα, δὲ Γρηγορᾶς (Φλωρέντιος, βλ. κατωτέρω, σ. 59) συμπληρώνει δτι μόνον μετὰ τὴν ἀφίξειν του εἰς τὴν Ἡπαύρου ἐδέχθη

Ἴταλίαν ἐδιδάχθη τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν Ἀριστοτέλη¹, ἀλλ᾽ ἡ ἀπόπειρά του ἀργότερον νὰ χρησιμοποιήσῃ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Σταγειρίτου εἰς τὴν δρθόδοξον θεολογικὴν σκέψιν δὲν ἦτο ἀρεστὴ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ προεκάλεσε τὴν εἰρωνείαν αὐτῶν². Πρὸτερά τεῦται, δὲ Καλαβρὸς λόγιος ἦτο γνώστης τῶν ἀρχαίων γραμμάτων, ἐπανειλημμένως δὲ κατηγορεῖται δι᾽ ὑπερβολικὴν καὶ ὑποπτὸν προσήλωσιν εἰς μὴ χριστιανοὺς συγγραφεῖς³. Τοιούτους εἶδους κατηγορία ἥγε ἐρετο βεντιώτις συχνάκις ἐναντίον τῶν θεολογικῶν ὑπόπτων ἦ τῶν ἀνηκόντων εἰς ἀντιπάλους θρησκευτικὰς παρατάξεις, δὲν πρέπει δὲ ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν ἰδιαιτέρα σημασία. Ὁ ἴδιος δὲ Βαρλαὰμ δὲν παρέλειψε νὰ κατηγορήσῃ τὸν Παλαμᾶν καὶ τοὺς ἄλλους ἡσυχαστὰς ἐπὶ πολυθεϊσμῷ⁴.

Ἴσως πρὸ τοῦ 1325 δὲ Βαρλαὰμ ἀνεχώρησεν ἐκ τῆς πατρίδος του Καλαβρίας διὰ τὸ Βυζάντιον. Καίτοι οἱ ἔχθροί του ὡς ἀφορμὴν βλέπουν

τὸν ἀλληνικὸν τρόπον ζωῆς. Πρὸτερ. I. Ševčenko, Intellectual Repercussions of the Council of Florence, Church History, 24 (1955) σ. 314, σημ. 19. Άλι Φευδεῖταις αὐτοις εἰδήσεις ἔξηγομνται, ἐὰν ληφθῇ ὅπερ δψιν ἡ ἀντιδυτικὴ νοοτροπία τῶν συγγραφέων, εἰναι διμως περιεργον, διτε δ Γρηγορᾶς λέγει (Φλωρέντιος, σ. 497,28) δτι δ Βαρλαὰμ ὡμίλει τὴν ἀλληνικὴν μὲ προφορὰν λατινικὴν, «ὑποβαρβαρίζων τῇ τῶν λέξεων προσόδῳ». Ἀλλαχοῦ (αὐτόθι, σ. 492,38) λέγει δτι δ ἀντιπαλός του γνωρίζει τὴν λατινικὴν καλύτερον τῆς ἀλληνικῆς, τὴν δποίαν ὡμίλει «βεβιασμένων». Ἱσως τὸ νοτιοταλικὸν ἀλληνικὸν ἰδεωμα καὶ ἡ προφορὰ τοῦ Βαρλαὰμ νὰ δηδωσαν ἀφορμὴν εἰς παρεξηγήσις ἐκ μέρους τῶν μορφωμένων Βυζαντινῶν. Δεκατιανοὶ περίπου μετά ταῦτα δι μετρίως γνωρίζων τὴν ἀλληνικὴν Πετράρχην λοχυρίζεται δτι δ Βαρλαὰμ κατεῖχεν αὐτὴν καλύτερον τῆς λατινικῆς, βλ. Mandarali, Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 79 καὶ O. Tafrali, Thessalonique au quatorzième siècle (Παρίσιος 1912), σ. 175, σημ. 6. Ὁ Γρηγορᾶς διπερβάλλει ἀναφέρων δτι ἡ ἀλληνικὴ γλῶσσα εἰλεγένη δημοσιῆται ἐκ τῆς Νοτίου Ἰταλίας. «Οὐδὲν εἴτε ἔχον», λέγει, «ἀλλέλειπται μὴ δ, τι γε μούσης ἀλληνικῆς ἀλλ' οὐδὲ διαλέκτου κοινῆς δποία κεχρῆσθαι περιγίνεται καὶ τοῖς Ἑλλήνων ἀγρόταις καὶ σκαπανεῦσι». Βλ. Φλωρέντιος, σ. 493. Περὶ τοῦ ἀλληνισμοῦ τῆς χώρας τελευτῶντος τοῦ μεσαίωνος βλ. R. Weiss, The Greek Culture of South Italy in the Later Middle Ages, Proceedings of the British Academy 37 (1951) σ. 23-50.

¹ Πρὸτερ. Φλωρέντιον, κατωτέρω σ. 59· Καντακουζηνόν, Κατὰ Βαρλαὰμ καὶ Ἀκινδύνον, P.G. 154, στ. 695 A.

² Αὐτόθι, στ. 695 B.

³ Ἐν P. G. 151, στ. 718 Α ἀναφέρεται ὡς «τῇ τῶν Ἑλλήνων παιδείᾳ πολλῆ γεγονώς». Ὁ Νεῖλος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1379-1388), κατηγορεῖ αὐτὸν ὡς χρησιμοποιοῦντα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πυθαγόρου, αὐτόθι 664 B. Ὁ Παλαμᾶς ἀποκαλεῖ τὸν Βαρλαὰμ «λατινέλλην», δηλαδὴ λατίνον εἰδωλολάτρην, βλ. Byzantium 23 (1953) σ. 91. Πρὸτερ. B. Λαούρδα, Ἡ κλασισικὴ φιλολογία εἰς τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰώνα (Θεσσαλονίκη 1960), σ. 11-12.

⁴ Γρ. Παπαμιχαὴλ, Ὁ ἀγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, σ. 67.

τὴν θέλησίν του νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὴν δρθήν πίστιν¹, τὴν δποίαν προφανῶς δὲν ἥδυνατο νὰ εὕρῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἢ τὴν ἐπιθυμίαν του νὰ ἔχει μάθη καλύτερον τὴν ἑλληνικήν², πρέπει νὰ ἰδωμεν τὸ ταξίδιον αὐτὸν ὡς μίαν ἐκδήλωσιν τῆς εἰσέτι διατηρουμένης προσηγλώσσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Καλαβρίας εἰς τὴν βυζαντινήν παιδείαν. Ἡ πνευματική ἀκτινοθολία τῆς Κωνσταντινουπόλεως προσείλκυσε τὸν Βαρλαάμ, ὡς καὶ τόσους ἄλλους πρὸ αὐτοῦ Ἐλληνας τῆς Νοτίου Ἰταλίας, πολλοὺς τῶν δποίων διεκρίθησαν, ιδίως εἰς τὰ γράμματα³.

Ἐν τούτοις δὲ Βαρλαάμ καθυστερεῖ τὴν ἀφίξιν του εἰς τὴν Βυζαντινὴν πρωτεύουσαν. Κατὰ τὸν ἀντίπαλόν του Γρηγορᾶν κατ' ἀρχὰς ἐπισκέπτεται τὴν Ἀρταν, ἔνθα παραμένει ἐπ' ἀπροσδιέριστον χρόνον καὶ προσαρμόζεται εἰς τὸν ἑλληνικὸν τρόπον ζωῆς⁴. Ὁ Βαρλαάμ ἀνετράρη εἰς ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ ἀσφαλῶς δὲν θὰ ἔχειάζετο νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἡπειρον, διὰ ν' ἀποκτήσῃ τὴν ἐμφάνισιν Βυζαντινοῦ λογίου. Ἡ ἐν Ἀρτῃ διαμονὴ του δικαιολογεῖται ἵσως ἐκ τῆς τότε ἐν Ἡπείρῳ καταστάσεως. Ὁ ἀρχῶν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ ποτὲ διαλάμψαντος Δεσπο-

¹ Ο Παλαμᾶς λέγει, «ἀκριβοῦς εὐσεβείας πόθῳ τὴν ἐνεγκούσσαν [Καλαβρίαν] ἀπολιπόντος» [τοῦ Βαρλαάμ]. Βλ. J. Meyendorff, ἐν 1054 - 1954: L'Église et les Églises, 2, σ. 48.

² Γρηγορᾶς ἐν Φιλωρέντιῳ, κατωτέρω σ. 59.

³ Πρβλ. Weiss, Ι. ἀ., σ. 29. Ο Setton, Ε. ἀ., ἀπαριθμεῖ πολλοὺς διαπρέφαντας εἰς τὸ Βυζαντίον Ἐλληνας τῆς Ἰταλίας. Περίου τὴν ίδιαν μὲ τὸν Βαρλαάμ ἐποχὴν ἔτερος Καλαβρὸς ἐν Θεσσαλονίκη, δ' Ασπάσιος, φέρεται ὡς διδάξας τὴν λατινικὴν εἰς τὸν μετέπειτα διακριθέντα νομοθεδάσκαλον Κωνσταντίνον Ἀρμενόπουλον· βλ. Τόμον Κωνσταντίνου Ἀρμενοπόύλου (Θεσσαλονίκη 1952), σ. 35δ καὶ 485 - 86. Η πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναξιόπιστον γραφίδα τοῦ ἴησουΐτου Νικολάου Κομνηνοῦ Παπαδοπούλου (1655 - 1740) καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ διπαρξία τοῦ ἐν λόγῳ Ἀσπασίου είναι λίαν ἀμφιδολος· πρβλ. K. Τρανταφυλλοπούλου, Ἡ Ἔξαδιθλος τοῦ Ἀρμενοπόύλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἐν Θεσσαλονίκῃ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰώνα (Θεσσαλονίκη 1960), σ. 7.

⁴ Φιλωρέντιος, κατωτέρω σ. 59. Τὴν Ἡπειρον δὲ Γρηγορᾶς ἀποκαλεῖ εἰς τὸν Φιλωρέντιον «Αἴτωλίαν», τὴν δὲ Ἀρταν «Καλυδῶνα». Ἡ πραγματικὴ Καλυδῶν ἡτο ἀνύπαρκτος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰώνα, καθ' δοσον εἰχε καταστραφῆ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου. Πρβλ. Πανσανία VII, 18, 38 καὶ W. J. Woodhouse, Aetolia: Its Geography, Topography, and Antiquities (Οξφόρδη 1897), σ. 92. Καὶ δ R. - J. Loenertz, ἐν Orientalia Christiana Periodica 23 (1957) σ. 115, εἰς τὴν «Καλυδῶνα» βλέπει τὴν Ἀρταν. «Ἄς σημειωθῇ δι: τὸ δνομα «Αἴτωλία» χρησιμοποιεῖται διὸ Βυζαντινῶν συγγραφέων πρὸς δῆλωσιν τῆς Ἡπείρου» πρβλ. Γρηγορᾶν, 1, σ. 538,23 καὶ 544 - 545. Ο Καντακουζηνός 1, σ. 501 κ.ά. τὴν ίδιαν περιοχὴν ἀποκαλεῖ «Ακαρνανίαν». Ο Χαλκοκονδύλης (Βόνη 1843) σ. 28,16 καὶ 236,19 εἰς τὴν «Αἴτωλίαν» περιλαμβάνει ἀκόμη καὶ τὰ Ιωάννινα. Πρβλ. Κωνστ. Ἀμάντου, Παρατηρήσεις εἰς τὴν μεσαιωνικὴν γεωγραφίαν, Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 1 (1924) σ. 46.

τάτου πρώην κόμης τῆς Κεραλληγίας Ἰωάννης Orsini (1323 - 35), ὡς εἰς ἴστορικὸς παρετήρησεν, ὅτο μία ἀπὸ τὰς σπανίας περιπτώσεις Λατίνου ἡγεμόνος εἰς τὴν ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίαν, διτὶς ὅτο προστάτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων¹. Φχίνεται διτὶ εἰς τὴν ἐν Ἀρτῃ αὐλὴν τοῦ ἀλλως σκληροῦ δεσπότου οἱ λόγιοι ἡσαν εὐπρόσδεκτοι, ἐὰν κρίνωμεν ἀπὸ τὰ ἔγκωμια τοῦ προστατευμένου του Κωνσταντίνου Ἐρμωνιακοῦ. Εἰς τὸν Orsini δὲ Ἐρμωνιακὸς ἀφιέρωσε καὶ τὴν διασωθεῖσαν παράφρασίν του τῆς Ἰλιάδος².

“Ισως δὲ πρὸς τοὺς λογίους εὕνοια τοῦ δεσπότου Orsini νὰ ἐνεθέρψυνε τὸν νεαρὸν Βαρλαὰμ νὰ δοκιμάσῃ τὴν τύχην του εἰς τὴν ἥπερωτικὴν πρωτεύουσαν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ συνήντησε καὶ νὰ ἐγνώρισεν ἐκεὶ τὸν Ἐρμωνιακόν. Καίτοι εὐδεμίᾳ σχετικῇ εἰδῆσις ἀνευρίσκεται εἰς τὰς πηγάς, ἡ ταυτόχρονος διαμονὴ δύο ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων εἰς μίαν μικρὰν πόλιν ὃς δὲ Ἀρτα δικαιολογεῖ τὴν ἀμοιβήναν ἐπαρχήν. Ἀνεξαρτήτως τῆς μετριότητός του δὲ Ἐρμωνιακὸς θὰ ἥδυνατο νὰ βοηθήσῃ τὸν ἐκ Καλαβρίας ξένον.

Δὲν γνωρίζομεν ἐπὶ πόσον διάστημα δὲ Βαρλαὰμ παρέμεινεν εἰς τὴν Ἡπειρον. Μὴ ἵκανοποιηθεὶς Ισως ἀπὸ τὴν ζωὴν εἰς τὴν ἀπομεμακρυσμένην Ἀρταν, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν καὶ μετένθη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἔνθα δὲ διαμονὴ του φαίνεται διτὶ δημητρίεις μοιχρά³. Εἰς τὴν δευτέραν ἀκμάζουσαν πόλιν τοῦ κράτους δὲ Βαρλαὰμ ἐγένετο ἀσφαλῶς διὰ πρωτηνοῦ φοράν εἰς τὴν ζωὴν του διδάσκαλος. Διεσώθη δὲ πληροφορίᾳ, διτὶ ἐδίδαξεν ἐκεὶ φιλοσοφίαν μὲν ἀρκετὴν ἐπιτυχίαν. Προσείλκυσε πολλοὺς μαθητάς, δὲ δὲ φήμη του ἔφθασε μέχρι τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁴. Εἰς ἐκ τῶν ἐν Θεσσαλονίκη μαθητῶν του ἀντεκρούσθη ὑπὸ τοῦ Παλαμᾶ

¹ William Miller, *The Latins in the Levant: A History of Frankish Greece (1204 - 1566)* (Λονδίνον 1908), σ. 250. Ο Orsini — διὰ πολιτικούδος λόγους — εἶχεν ἀσπασθῆ τὴν ὁρθοδοξίαν καὶ διὰ νὰ κερδίσῃ τὸν σεβασμὸν δημητρίων καὶ ἔχθρῶν του προσάλλεις τοὺς τίτλους καὶ τὰ ἐπώνυμα τῶν προκατόχων του. Διὰ τὰ ἐν Ἡπείρῳ πολιτικὰ συμβάντα τῆς ἀποχής βλέπε Ιδίας Ἰω. Ρωμανοῦ, Περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἴστορικὴ πραγματεία (Κάρκυρα 1895), σ. 141 κ.ά.

² Τὸν προστάτην του δεσπότην Orsini δὲ συγγραφεὺς ἀποκαλεῖ «φιλολογικώτατον». Bl. Constantin Hermoniacos, *La Guerre de Troie* (Ἐκδ. διπλὸς E. Legrand, Παρίσιοι 1890), σ. 4,22. Περὶ τοῦ Ἐρμωνιακοῦ βλ. K. Krumhacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur* (Μόναχον 1897), σ. 845-47, καὶ Moravcsik, ἐνθ' ἀν. σ. 293.

³ «Συχνὸν περιμείνας χρόνον», Φλωρέντιος, σ. 495. Τὴν Θεσσαλονίκην δὲ Γρηγορᾶς ἀποκαλεῖ «πόλιν θειταλικὴν λόγου καὶ παιδείας τρόφιμον», αὐτόθι, σ. 535, καὶ «πόλιν θειταλικὴν σοφίας μᾶλλον δὲ αἰστυγείτονες ἀντιποιουμένην», κατωτέρω σ. 59.

⁴ Tafrali, ί.δ., σ. 163.

δλίγα ξτη βραδύτερον¹. Καὶ δ Ἀκίνδυνος, δ μέλλων νὰ διαδεχθῇ τὸν Βρελακάμ εἰς τὸν κατὰ τῶν ήσυχαστῶν ἀγῶνα, περιελαμβάνετο μεταξὺ τῶν ἐν τῇ μακεδονικῇ πρωτευούσῃ φίλων του².

Ο Βρελακάμ ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1330³. Ή ἐν Θεσσαλονίκῃ σημαντική ἐπιτυχία του ὡς διδασκάλου ἐνεθέρρυνεν Ιωσάς αὐτὸν νὰ σκεφθῇ περὶ μιᾶς ἐνδεχομένης σταδιοδρομίας εἰς τὴν Ἱεραρχίαν τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησίας. Ὁπωσδήποτε αἱ τυχὸν φιλοδοξίαι του δὲν διεφύεσθησαν. Ἐνωρίς ἐκέρδισε τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ πατριάρχου, τοῦ τότε παγκοσμίου Ἰωάννου Καντακούζηνος καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ αὐτοκράτορος⁴. Ἡ προνομιούχος θέσις τοῦ Βρελακάμ ἐμφαίνεται ἀκόμη ἀπὸ τὸ γεγονός, διὰ περὶ τὸ 1333 ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἡ ἀντιπροσώπευσις τῆς Ἐκκλησίας εἰς συνομιλίας μετὰ δύο λεγάτων τοῦ Πάπα. Τοτερώτερον, τὸ 1339, διε ἐπεφορτίσθη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' μὲ ἀποστολὴν εἰς Avignon, εἰς τινα ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Βενεδίκτου ΙΒ' (1335 - 1342) πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Ροΐέρτον τὸν Ἀνδεγαυικὸν (1309 - 1345) δ Καλαβρὸς συνιστάται ὡς abbas monasterii nostri Jesu Christi Salvatoris Constantinopolitani⁵. Ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, τὸ μοναχιήριον, τοῦ δποίου δ Βρελακάμ ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος, πιθανώτατα εἶναι τὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Ἀκαταλήπτου, κοινῶς γνωστὸν ὡς Μονὴ τοῦ Σωτῆρος⁶. Πρὸς τούτοις ἔξηκολούθησε καὶ

¹ I. Šepčenko, Nicolaus Cabasilas' Correspondence and the Treatment of Late Byzantine Literary Texts, *Byz. Zeitschr.* 47 (1954) σ. 51.

² Βλέπω κατωτέρω σ. 51.

³ Ο Βαρλακάμ ἐφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν δλίγον μετὰ τὴν ἀνάκλησιν ἐκ τῆς ἔξοριας τοῦ πρώην μεγάλου λογοθέτου Θεοδάρου Μετοχίτου. Βλ. Φλωρέντιον, σ. 496, ἐνθα οὐχὶ ἀνευ πικρίας δ Γρηγορᾶς κατακρίνει τὴν παράλειψιν τοῦ Καλαβροῦ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν βαρέως ἀσθενοῦντα Μετοχίτην, διατις «πρὸ βραχέος ἔισις κατειλθὼν ..λυθεντος τοῦ ἔξοστρακιμοῦ». Ο μέγας λογοθέτης ἔξωρισθη ἐπὶ δόσι ξτη («ἐπὶ δυοῖν ἔξοστρακιζεται τοῖν ἐνιαυτοῖν», αὐτόθι, σ. 491, 20 - 21) μετὰ τὴν ἐπιτυχῆ ἐπανάστασιν τῆς 20ῆς Μαΐου 1328. Ἡ ἀνάκλησις του ἐπομένως ἀγέντο τὸ 1330. Ο H.-G. Beck ἐν Theodoros Metochites: Die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert (Μόναχον 1952), σ. 17, θασιζόμενος προφανῶς εἰς τὴν οιεράν ἀφηγήσισε τῶν γεγονότων παρὰ Γρηγορᾶ 1, σ. 458, ἐνθα ἡ ἀνάκλησις τοποθετεῖται μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Νικαίας δπὸ τῶν Τούρκων (1 Μαρτίου 1331), δέχεται διτὶ δ Μετοχίτης ἐπέστρεψε μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταῦτην.

⁴ Γρηγορᾶς, 1, 555, 14 - 15 καὶ 2, σ. 919, 17 - 18, Φλωρέντιος, σ. 500. Καντακούζηνός, 1, 543, 16 - 17. Πρεθ. Tafrali, ζ. ἀ., σ. 176. T. Hart, Nicephorus Gregoras: Historian of the Hesychast Controversy, *Journal of Ecclesiastical History* 2 (1951) σ. 174.

⁵ Βλ. P. G. 151, στ. 1331 A.

⁶ Περὶ τῆς μονῆς βλ. προχειρως, R. Janin, La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin τόμ. 3, μέρος Α', Les Églises et les Monastères (Παρίσιοι 1953), σ. 518 - 20, ἐνθα καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία.

ἐνταῦθα νὰ ἐπαγγέλλεται τὸν διδάσκαλον, ἀπέκτησε δὲ φήμην καὶ δπαδούς, ἰδίως μεταξὺ τῶν νέων¹.

Ο Γρηγορᾶς κατηγορεῖ τὸν Βαρλαὰμ δτι δλίγον μετὰ τὴν ἀφιξίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπεζήτει προκλητικῶς νὰ καταδεῖξῃ τὰς γνώσεις του καὶ τὴν ὑπεροχήν του ἔναντι τῶν ἐντοπίων λογίων, τοὺς δποίους εἰρωνεύετο ὡς ἀγνοούντας τὴν ἀριστοτελεῖκήν λογικήν. Βεβαίως αἱ ἀλλεπάλληλοι ἐπιτυχίαι του εὐκόλως ἤδυναντο νὰ ἔξερεθίσουν τὸν ἀπὸ τοῦ 1328 παραμερισθέντα ἐκ τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς δραστηριότητος Γρηγορᾶν, ἀληθὲς δμως εἰναι δτι δ χαρακτήρ τοῦ Βαρλαὰμ δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένος ἐμπαθείας καὶ ἔγωςαμοῦ. Ή προκλητικότης του δὲν εἰναι προϊδν μόνον τῆς ἔχθροτητος τοῦ Γρηγορᾶ, καίτοις οὗτος οὐδεμίαν εὐκατιρίαν ἀφῆκε χωρὶς νὰ τὸν συκοφαντήσῃ. Ή ἀνωτέρω ἀναφερθείσα ἐπιστολὴ τοῦ Ἀκινδύνου πρὸς τὸν Βαρλαὰμ, κελμενὸν ἀπολύτως ἀξιόπιστον, δμιλεὶ κατὰ τρόπον ἀναμφισδήτητον περὶ τῆς ἀναρμόδοτου συμπεριφορᾶς τοῦ τελευταίου. Συγκεκριμένως δτε διὰ πρώτην φορὰν δ Καλαθρὸς ἥλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, παρὰ τὰς συμβουλὰς τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ φίλων του—οἵτινες προφανῶς ἔγνωριζον τὸν κακόν του χαρακτῆρα—ἀνοήτως ἀπεπειράθη νὰ καταδεῖξῃ τὴν εἰς τὰ γράμματα δῆθεν κατωτερότητα τῆς πόλεως, ἀλλ᾽ ἀντ᾽ αὐτοῦ δ ἰδίος ἥλεγχθη ὡς ἀμαθῆς καὶ ἔγελοις ποιήθη. Ταῦτα, ὑπαινίσσεται δ Ἀκίνδυνος, ἔλαχθον χώρων πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδος².

Ο ἔλεγχος οὗτος ἀσφαλῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν διένεξίν του μὲ τὸν

¹ Φλωρίντιος, ο. 501. Περιφρονητικῶς δ Γρηγορᾶς δμιλεὶ θιά τὰ «μειράκια», τὰ δποῖα ἔζητουν τὰ φθιτα τοῦ Βαρλαὰμ.

² Η διαφωτιστικὴ αὕτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀκινδύνου ἐγράφη τὸ 1340 - 41 καὶ εἶναι ἀνέκδοτος εἰσάτε. Ἀνάλυσιν αὐτῆς βλ. παρὰ R. - J. Loenertz, Dix-huit lettres de Grégoire Acindyne analysées et datées, *Orientalia Christiana Periodica* 23 (1957) ο. 121. Τὸ ἀνδιαφέρον ἀπόσπασμα αὐτῆς ἔχει ὡς ἔξης: «Οτε γάρ τὸ πρῶτον ἐλθὼν εἰς τὴν μεγάλην πόλιν, πάντα μὲν ἐσπούδασας κενῆν ἀπάσης παιδεύσεως ἀποδεῖξαι τὴν πόλιν, αἰσχρῶς δὲ ἀπῆλλαξας καὶ ὡς αὐτὸς ὑπὲρ σοῦ πολλάκις ἐρυθρίασας οἶδα. Τίς τότε ἦν ἀνάγκη τῶν ὑπὸ σοῦ πραγμάτων; Τί δόγμα ἦ ἀρετῆς ἢ θεότητος ἀπλημμελεῖτο; Τίς πλάνη τὴν πόλιν κατεῖχε καὶ ἐλυμαίνετο; Καίτοι πολλά σοις τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ φίλων δτ' ἔξηςις ἐκεῖθεν ὑποθεμένων, δν δεῖ σε τρόπον τοῖς τῆς προσενεχθῆναι καὶ σὺ δτ' αὐτὸς πάντες ἔκει διετείνον, ὑπερβολὴν τινα λέγων μηδὲν δεῖξιν ὅλως ἐπιστάμενος γράμματα εἰ μή σοι συμβαίη γνωσθῆναι κατά τινα ἀνάγκην ἔξω τῆς σῆς προαιρέσεως, ἀλλ᾽ δμως ἐνταῦθα γεγενημένου, πάντα ταῦτα ἔξηλασν δ κενῆς δόξης ἔρως καὶ ζητῶν πάντων φανῆναι σοφώτατος, μᾶλλον δὲ μηδένα μηδὲν εἰδότα ἔξελεγχθῆναι ταῖς ἀποδείξεσι σου, ἀμαθῆς ὡς ἥλεγχθης ἢ οὐκ δπως εἶπω. Οτε δὲ μετά ταῦτα τὰς πρώτας εἰρωνείας τοῦ Παλαμᾶ κατετόξευσας...». Cod. Ambr. Gr. E. 64 Sup. φ. 67r - 67v. Μεταγραφὴν τοῦ χωρίου μοῦ προσεκόμισαν ἐκ Μιλάνου δ καθ. Σεντένκο, τὸν δποῖον καὶ ἐνταῦθα θερμότατα εὐχαριστῶ.

Γρηγορᾶν. Πράγματι δ τελευταῖς, οὐχὶ ἀνευ διπερηφανείας, διηγεῖται εἰς τὴν *Ιστορίαν* του δτι «διεκωμόδησε» τὸν Βαρλαὰμ καὶ ἐν συνεχείᾳ παραπέμπει εἰς τὸν διάλογον του Φλωρέντιου διὰ λεπτομερεστέραν περιγραφὴν τοῦ ἑπεισοδίου¹. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἐν ἔκτάσει ἀναπτύσσεται ἡ διαμάχη τῶν δύο λογίων. Ἐν πρόσωπον τοῦ Φλωρέντιου ἀφηγεῖται τὰ διαμειψθέντα μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων κατά τινα μακρὰν συζήτησιν, λαβοῦσσαν χώραν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καντακουζῆνος, παρουσίᾳ ἔξεχόντων Βυζαντινῶν. Εὐκόλως δ Γρηγορᾶς διὰ σειρᾶς παιδαριωδῶν ἐρωτήσεων «δεικνύει» τὴν ἀμάθειαν τοῦ διπερηφάνου Καλαβροῦ ξένου καὶ ἐμμέσως τὴν ἰδικήν του διπεροχὴν καὶ σοφίαν. Ἡ διηγυρὶς ἐμπαίζει τὸν Βαρλαὰμ καὶ ἀπονέμει τὰ νικητήρια εἰς τὸν ἀντίπαλόν του.

Ἡ συζήτησις ἔκτιθεται εἰς τὸν Φλωρέντιον μονοπλεύρως, ἀνευ τῆς παραμικρᾶς προσπαθείας ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως δι᾽ ἀμερόληπτον καὶ πειστικὴν περιγραφῆν. Οἱ ἀναγνώστης ἀποκομίζει τὴν ἐντύπωσιν δτι δ Βαρλαὰμ δὲν εἶναι ἀλλο ἢ εἰς ἄγράμματος τυχοδιώκτης. Ἀναμφισβλῶς δ διάλογος εἶχεν ὡς ἀφορμὴν ἐριδά τινα. εἰς τὴν δποίαν οὗτος ἐδείχθη πράγματι κατώτερος τοῦ ἀντιπάλου του, ὡς μαρτυρεῖ καὶ δ 'Ακίνδυνος, τὸ περιεχόμενον δμως μακρὰν ἀπέχει τῆς ἀληθείας.

Παρὰ ταῦτα χρήσιμοι ἀποδαίνουν αἱ δλίγαι: χρονολογικαὶ ἐνδείξεις τοῦ ἔργου. Ἡ ἐντασις τῶν εἰς αὐτὸν περιγραφομένων συνεχῶν προκλήσεων τοῦ Βαρλαὰμ πρὸς τοὺς λογίους τῆς Κωνσταντινουπόλεως συμπίπτει μὲ τὴν τελευταῖαν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Μετοχίτου. Οἱ Βαρλαὰμ συμβουλεύεται δῆθεν δπὸ τῶν νεαρῶν θαυμαστῶν του νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς λύπης τοῦ Γρηγορᾶ, ητίς, ὡς ρητῶς ἀναφέρεται, ητο ἀποτέλεσμα τοῦ ἐπικειμένου τέλους τοῦ διδασκάλου του Μετοχίτου, καὶ δι᾽ ἐγκαίρου καὶ καταλλήλου προκλήσεως νὰ ἔξουδετερώῃ αὐτὸν καὶ νὰ κερδίσῃ τὴν ἔκτιμησιν τῶν Βυζαντινῶν². Τὴν συμβουλὴν ἀκολουθεῖ, προκαλεῖ τὸν ἀντίπαλόν του, ἀλλ' ἀποδεικνύεται κατώτερός του. Εἶναι ἐπομένως φανερὸν δτι δ θάνατος τοῦ Μετοχίτου, θστις ἔλαβε χώραν τὴν 13ην Μαρτίου 1332³, ητο μεταγενέστερος τῆς «ἡτηγῆς» τοῦ Βαρλαὰμ. ἀλλὰ τὰ δύο συμβάντα δὲν ἥσχαν χρονικῶς ἀπομεμχρυσμένα.

Τὰς πενιχρὰς εἰδῆσεις περὶ τῆς διενέξεως Βαρλαὰμ καὶ Γρηγορᾶ συμπληρώνει τρόπον τινὰ ἐπιστολὴ τοῦ τελευταίου πρὸς τὸν Μιχαὴλ

¹ 1, σ. 566· πρβλ. 3, 31

² Φλωρέντιος, σ. 499. Ἡ φράσις «τῶν φίλων ἀποβολὴ» (αὐτόθι, σ. 491,37) ἀναφέρεται δχι: εἰς τὸν θάνατον, ἀλλ' εἰς τὴν ἔξορίαν τοῦ Μετοχίτου.

³ Γρηγορᾶς, 1, σ. 474. Ὁ θάνατος τοῦ μεγάλου λογοθέτου μνημονεύεται ὡσαὖτως δπὸ ἐνθυμήσεως, παρὰ Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 1, σ. νθ' καὶ δφ' ἐνδές βραχέος χρονικοῦ ἐν Vizantiiskii Vremennik (νέας σειρᾶς) 2 (1949) σ. 283. Πρβλ. Φλωρέντιον, σ. 491.

Καλοειδῶν¹. Εἰς αὐτὴν δὲ συγγραφεὺς δριμέως κατακρίνει τὸ ιθός καὶ τὴν ἀμάθειαν μὴ κατονομαζομένων ἀντιπάλων, οἵτινες, μολονότι παρῆλθεν ἔτος, δὲν ἡδυνήθησαν νῦν ἀπαντήσουν ἐπὶ τοῦ ὑποδηληθέντος εἰς αὐτοὺς προσβλήματος εὑρέσεως τοῦ χρόνου τῆς προσεχοῦς ἡλικιώς ἐκλείψεως. Ἐπ’ εὐκαιρίᾳ δὲ Γρηγορᾶς ὑπενθυμίζει εἰς τὸν φίλον του διὰ δρθῶς εἶχεν ἥδη προβλέψει τὴν ἐπισυμβάσαν ἐκλείψιν ἡλίου καὶ ἐκμυστηρεύεται διὰ τὴν ἐπομένην—τὰ στοιχεῖα τῆς δποίας οἱ ἀντίπαλοι ἀκόμη δὲν κατώρθωσαν νὰ ὑπολογίσουν—θὰ λάβῃ χώραν τὴν 14ην Μαΐου τῆς πρώτης Ἰνδικτιῶνος (1333). Ἡ πρώτη ἐκ τῶν ἐκλείψεων, τὴν δποίαν δὲ Γρηγορᾶς ἴσχυρίζεται διὰ προεβλεψεν, ἀσφαλῶς εἰναι, καίτοι τοῦτο δὲν ἀναφέρεται, ἢ τῆς 30ῆς Νοεμβρίου τοῦ 1331². Καθίσταται ἐπομένως σαφές διὰ τὴν πρὸς τὸν Καλοειδῶν ἐπιστολὴν ἐγράφη μετὰ τὴν ἡμερομηνίαν ταύτην, ἀλλὰ πρὸ τῆς 14ῆς Μαΐου 1333.

Πολλὰς δμοιότητας μὲν τὸν Φλωρέντιον ἔχει ἡ ἐπιστολὴ αὕτη. Χωρία δλόχηρα ἀνευρίσκονται εἰς ἀμφότερα αὐτολεξεῖ³, τὰ δποία παρὰ τὴν συνήθειαν τοῦ συγγραφέως δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς δείγματα τῆς παρακαταθήκης τῶν ἀπαντωμένων τόσον συχνὰ εἰς τὰ κείμενά του κομψῶν φράσεων. Ως ἐμφανίζονται προδίδουν τὸ γεγονός, διὰ τὸ Γρηγορᾶς εἶχε πρὸ δφθαλμῶν τὴν πρὸς τὸν Καλοειδῶν ἐπιστολὴν του, έταν ἐγράφε τὸν διάλογον. Τοῦτο γίνεται: ἰδιως ἀντιληπτὸν εἰς τὰ παραλληλαχωρία, ἔνθα περιγράφεται ἡ τακτικὴ πρὸς ἔξουδετέρωσιν τοῦ ἀντιπάλου, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν ὑποσιλὴν ἀπλῶν ἐρωτήσεων, ὅστε τυχὸν ἄγνοια καὶ ἀμηχανία τοῦ ἔξεταζομένου νὰ καθιστᾷ τὴν ἀμάθειάν του πλέον ἐμφανῆ. Ταῦτα μετὰ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ συγχρόνου τῶν ἐν τῇ ἐπιστολῇ καὶ τῷ Φλωρεντίῳ ἐπεισοδίων πείθουν, διὰ οἱ μὴ δυνη-

¹ Τὸ κείμενον παρὰ R. Guillard, Nicéphore Grégoras, Correspondance, σ. 147 - 55.

² Τὴν «ἐπισκόπισιν» ταύτην δὲ Γρηγορᾶς διὸ ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Δημήτριον Χρυσολαράν (Correspondance, σ. 141) δπολογίζει καὶ προβλέπει. Ἐν Ρωμαϊκῇ Ἰστορίᾳ 1, 460, λέγεται διὰ αὕτη προηγήθη τοῦ θανάτου τοῦ ‘Ανδρονίκου Β’ (13 Φεβρουαρίου τοῦ 1333) κατὰ τόσας ἡμέρας, δσα τὰ ἔτη τοῦ πρώην αὐτοκράτορος. Σημειωτέον διὰ τὸ μερικὴ ἐκλειψίας τῆς 25 Μαΐου τοῦ 1332 δὲν ἥτο δρατὴ ἐκ τῆς βυζαντινῆς πρωτευούσης, καθ’ δσον ἡ ζώνη σκιάζει της ἐκείτο μακράν πρὸς νότον. Βλ. Th. von Oppolzer, Kanon der Finsternisse (Βιέννη 1887), σ. 244 καὶ πίνακα 122, καὶ V. Grumel, La Chronologie [Traité d’Études Byzantines 1, Παρίσιοι 1958], σ. 467.

³ Ἐπιστολὴ, σ. 149,16 - 17 ω Φλωρέντιος, σ. 501/1

> σ. 149,23 - 29 ω > σ. 501/10 - 18

> σ. 151,1 - 11 ω > σ. 505/10 - 22

> σ. 151,16 - 19 ω > σ. 505/35 - 39

Καὶ εἰς τὸν Φλωρέντιον, σ. 506, μερικοὶ ἐκ τῶν παρισταμένων σαρκαστικῶς ζητοῦν ἀπὸ τὸν Βαρλαὰμ νὰ λάσῃ προβλήματα τῶν ἐκλείψεων.

θέντες νά προσδιορίζουν τὴν ἡλιακὴν ἔκλειψιν τῆς 14ης Μαΐου τοῦ 1333 δὲν εἶναι ἀλλοι ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ.

*Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει δτὶ διίγον μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῆς 30ῆς Νοεμβρίου τοῦ 1331 δ Γρηγορᾶς δημοσίᾳ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ νά προσδιορίσῃ τὴν ἐπομένην, ἥτις, ὡς εἶδομεν, συνέδη τὴν 14ην Μαΐου τοῦ 1333. Εἶναι ἀγνωστος δ ἀκριβῆς χρόνος τῆς ἐπιδσεως τοῦ προβλήματος, φαίνεται διμώς δτὶ τοῦτο ἐγένετο συντόμως μετὰ τὴν πρώτην ἔκλειψιν, ἀλλὰ πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μετοχίτου (13 Μαρτίου 1332). *Ητο ἀκόμη ζωηρὰ εἰς τὴν μνήμην τῶν Βυζαντινῶν ἡ ἔκλειψις τῆς 30ῆς Νοεμβρίου καὶ ἵσως δι' αὐτὸν τὸν λόγον δ Γρηγορᾶς εὑρεν ἀφορμὴν νά ζητήσῃ ἀπὸ τὸν προκαλοῦντα τοὺς ἐντοπίους Καλαβρὸν νά ἐπιδείξῃ τὰς ἀστρονομικὰς του γνώσεις ὑπολογίζων τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπομένης. Τὸ πρόβλημα δ Βαρλαάμ δὲν κατώρθωσε νά ἐπιλύσῃ, ἢ δὲ ἀδυναμία του αὐτῇ τὸν ὑπετίμησεν εἰς τὰ δηματα πολλῶν. *Ο προκαλέσας αὐτὸν Γρηγορᾶς ἀνέμενεν ἐπὶ ἔτος τὰς ἀπαντήσεις του καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1332 ἢ ἀρχομένου τοῦ 1333 ἐξέθεσε τὴν ἀγνοιαν τοῦ ἀντιπάλου του εἰς τὸν Καλοειδᾶν.

*

*Ο Φλωρέντιος καὶ ἡ πρὸς τὸν Καλοειδᾶν ἐπιστολὴ δὲν εἶναι τὰ μόνα κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἔργα τοῦ Γρηγορᾶ. *Ο κατωτέρω ἐκδιδέμενος μικρὸς διάλογος Ἀντιλογία ἀποτελεῖ ἵσως τὴν πρώτην ἀντίδρασιν τοῦ συγγράφεως κατὰ τὸν Καλαβροῦ λογίου. Μολονότι ἀποφεύγεται ἡ ἀμεσος ἐπίθεσις, τὸ περιεχόμενον, συγκρινόμενον μὲ τὸ τῶν ἀλλων κατὰ τὸν Βαρλαάμ γραφέντων διαλόγων—τοῦ Φλωρέντιου καὶ τοῦ Φιλομαθοῦ—, καὶ αἱ καταπολεμούμεναι ἰδέαι καθιστοῦν πιθανωτάτην τὴν ἐκδοχήν, δτὶ ἡ Ἀντιλογία στρέφεται κατ' αὐτοῦ.

*Η Ἀντιλογία οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ μονόλογον ἀγνώστου προσώπου πρὸς τινὰ φίλον ἢ μᾶλλον διδάσκαλον αὐτοῦ Μενοχράτη. *Ο πρῶτος ἀφηγεῖται τὰ συμβάντα κατά τινα πρόσφατον ἐαρινὴν ἡμέραν, δτε εἰχε μεταβῆ διὰ περίπατον εἰς τι ἀλαύλιον. *Έκει κατὰ τύχην συνήτησε δύο φίλους του, τὸν Ἀρκεσίλαον καὶ τὸν Ναυσιφάνη, οἵτινες ἀπήλαυν τὴν φύσιν καὶ τὰ τερετίσματα τῶν πτηνῶν. *Ο ἀφηγητῆς εὑρεν ἀφορμὴν νά ἐκφράσῃ τὴν ἀπορίαν του διὰ τὴν ἀνθρωπίνην εὐαίσθησίαν εἰς τὴν μουσικὴν, πρᾶγμα διπερ οἱ δύο φίλοι του ἀπέδωσαν εἰς τὴν θείαν ἰδιότητα τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν ἐξάρτησίν της ἀπὸ τὸν Θεόν. *Ἐν συνεχείᾳ, δ Ἀρκεσίλαος καὶ δ Ναυσιφάνης ἐπεδόθησαν εἰς ἀστείσμονες καὶ παίγνια ἐπὶ θεμάτων μυθολογικῶν, ἀλλὰ ἡ ἐνασχόλησις αὗτη προεκάλεσε τὴν ἀμεσον ἀντίδρασιν τοῦ ἀφηγητοῦ, διτις ἐπέπληγε τοὺς δύο φίλους του διὰ τὴν ἀνόητον συζήτησιν καὶ ὑπέδειξεν δτὶ ὡς ἀνδρες

τῶν γραμμάτων θὰ πρέπη νῦν ἀσχολοῦνται μὲν προσβλήματα σεβρώτερα ἀντὶ νὰ περιορίζωνται εἰς τὰ τετριμμένα, ὡς ἔαν ἀνωτέρα τις βίᾳ εἴχε καταστήσει τὸν κόσμον ἀμοιρὸν οὐφίας. Ὁ ἀφηγητὴς ἀνέφερε τὸ λαμπρὸν παράδειγμα τοῦ Εενοκράτους, διτις διὰ τῶν συγγραμμάτων του μεγάλως ὥφελεῖ τὴν κοινωνίαν. Ἡ μωρία, εἶπεν, ἔχει τυφλώσει τὴν ἀνθρωπότητα μέχρι τοῦ σημείου νὰ θεωρῆται ἡ ταπεινοφροσύνη ὡς ἴδιαζον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τοῦτο δὲ ἀφηγητὴς διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Εενοκράτους προσεπάθησε νὰ καταδείξῃ ὡς ἀναληθές.

Ἡ θεωρία αὗτη περὶ τῆς ταπεινοφροσύνης δχι μόνον δὲν εὑρεν ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν δύο φίλων, ἀλλ᾽ ἀντιθέτως προεκάλεσε τὸν χλευασμὸν αὐτῶν. Ὁ ἔτερος τούτων, δὲ Ἀρκεσίλαος, «σοφιστὴς» γνώστης τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ τῶν θεολογικῶν πραγμάτων, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸν ἀφηγητὴν, ἤρχισε τὴν ἀντίκρουσιν τῶν ἀπέψεων τοῦ Εενοκράτους περὶ μὴ ὑπάρχειν ταπεινώσεως εἰς τὸν κόσμον. Ἀντιπαρέθαλε τὴν ἀκμὴν τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν πρὸς τοὺς θλιβεροὺς χρόνους των καὶ ὑπεστήριξεν δτι τὸ πνευματικὸν ἐπίπεδον εἰναι χαμηλόν, οἱ ἀξιοὶ ἀνδρες παρηγκωνισμένοι καὶ οἱ σύγχρονοι «σοφισταί» ἀνάξιοι προσοχῆς. Τὸ γεγονός, δτι οὐδεὶς ἀντικρούει τὸν Εενοκράτη δὲν δεικνύει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ τελευταίου· δφείλεται μᾶλλον εἰς τὴν κατωτερότητα τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς, στίνες ἀπεχθάνονται νέας ἰδέας. Ἀλλωστε τὰ συγγράμματα τοῦ Εενοκράτους δὲν εἰναι ἡ προχειρολογία. Ἡ φύσις τῆς ταπεινοφροσύνης δὲν εἰναι γνωστὴ εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ δὲ Ἀρκεσίλαος δὲν ἴσχυρίζεται δτι γνωρίζει αὐτὴν. Μόνον οἱ ταπεινόρρονες δύνανται νὰ δμιοῦν ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ἐν συνεχείᾳ δὲ Ἀρκεσίλαος ἐπέκρινε τὴν συγγραφὴν τοῦ Εενοκράτους, ἔνθα δὲ τελευταῖς οὔτε προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἔννοιαν τῆς ταπεινοφροσύνης οὔτε ἐπιτυγχάνει: συστηματικὴν διάταξιν τῆς ὅλης. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ συγγραφέως στεροῦνται ἐπαρκῶν βάσεων καὶ εὐκόλως καταρρίπτονται. Τοῦτο πράγματι κατορθοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀρκεσίλαου τῇ βοηθείᾳ εὐχαγγελικῶν χωρίων. Χωρὶς βεβαίως κακὴν πρόθεσιν δὲ Εενοκράτης ἐτέλμησε νὰ ὑποστηρίξῃ ἀπόψεις, ἀντιβανούσας πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ.

Κατὰ τὸν Ἀρκεσίλαον ἐπρεπε πρωτίστως δὲ Εενοκράτης νὰ ἔκθέσῃ τὸ ὑπὸ αὐτοῦ ἀναπτυχθησόμενον θέμα, κατόπιν νὰ δώσῃ σαφῆ δρισμὸν τῆς ταπεινοφροσύνης καὶ μετὰ ταῦτα νὰ ἐκφέρῃ τὰς προσωπικάς του κρίσεις. Ἀντὶ τοιαύτης διατάξεως σύγχρονις ἐπικρατεῖ εἰς τὸ ἐν συζητήσει σύγγραμμα, τοῦ δποίου τὴν ἀσυμφωνίαν πρὸς τὴν εὐχαγγελικὴν διδασκαλίαν ἀκόμη μίαν φορὰν κατέδειξεν δὲ Ἀρκεσίλαος διὰ καταλήλου ἀποσπάσματος. Ἐκ γῆς ἐπλασεν δὲ Θεός τὸν ἀνθρωπον, ἀλλ᾽ ἐμως

ἐτιμήθη διὰ τῆς ὀμοιώσεως πρὸς τὸν Θεόν καὶ προσηρμόσθη εἰς αὐτὸν ψυχὴ ἀθάνατος. Ἡ σύνθετος ἐπομένως ἀνθρωπίνη φύσις ἐπιβάλλει τὸν διαχωρισμὸν τῆς ταπειγώσεως εἰς ἀλλήν τοῦ σώματος καὶ ἀλλήν τῆς ψυχῆς. Ἡ πρώτη μορφὴ ἐκδηλοῦται διὰ τῆς σωματικῆς ἀντοχῆς, τὴν ταπείνωσιν ἔμως τῆς ψυχῆς δὲ Ἀρκεσίλαος ἀγνοεῖ. Τέλος ἐκφράζει καὶ πάλιν τὴν ἀπορίαν του διὰ τὰ ὑποστηριζόμενα ὑπὸ τοῦ Εενοκράτους, τὸν ὅποιον ἐμμέσως συμβουλεύει νὰ γίνῃ προσεκτικώτερος.

Ἐδῶ οἱ τρεῖς φίλοι τελειώνουν τὴν συζήτησιν εἰς τὸ ἀλσος καὶ διφηγγητὴς μὲ εἰρωνείαν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Εενοκράτη. Δὲν ἀνέμενε τοιαύτην ἀνατροπὴν τῶν ἐπιχειρημάτων του· ἀντιθέτως ἡλπίζειν δτι. Ήλπιζετε τὰ στόματα τῶν διαφωνούντων, ἀλλ᾽ ἀντ' αὐτοῦ δὲδιος ἐσιώπησε. Τὸ μικρὸν ἔργον κλείει μὲ τὴν προτροπὴν πρὸς τὸν Εενοκράτη ν̄ ἀντικρούσῃ χωρὶς ἀναβολὴν τοὺς προκαλέσαντας, ἀλλως δὲ φηγγητὴς ἀπειλεῖ δτι θὰ ἐγκαταλείψῃ αὐτὸν.

Ο διάλογος θεωρεῖται πρώιμον ἔργον τοῦ Γρηγορᾶ¹. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις αὐτοῦ ἀποβάίνει δύσκολος, καθ' ὃσον ἐλλείπουν ὑπαντιγμοὶ εἰς σύγχρονα γεγονότα. Ἔν μόνον χωρίον τῆς Ἀντιλογίας δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναφερόμενον εἰς μίαν ωρισμένην περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ συγγραφέως. Κρίνον τὴν πνευματικὴν κίνησιν τῆς ἐποχῆς ἐν τῶν προσώπων μετὰ λύπης παρατηρεῖ δτι «τὸ περὶ τοὺς λόγους φιλότιμον, ἐν τι τῷν τοῦ βίου καλλίστων ἐινύχανε, συναπερρρόνη τοῖς ἄλλοις πονήρως τῆς τοῦ αἰῶνος δρεπάνης καὶ τοῦτο παραπολαῦσαν». Ταῦτα πρέπει νὰ συγκριθοῦν μὲ χωρίον τοῦ Φλωρεντίου, ἐνθα δ συγγραφεύει, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴν πρὸ τινος παρατηρηθεῖσαν παρακμὴν εἰς τὴν παιδείαν, ἐκφράζεται μὲ αἰσιοδοξίαν. Τὰ γράμματα, λέγει, «πρὸ ἐτῶν οὐ μάλα συχνῶν . . . ἀπανθήσατα καὶ οἶον εἰπεῖν νεκρωθέντα, νῦν πάλιν ἀνθεῖ καὶ ἀναβιώσκει καὶ ὑποσχνεῖται τὰ βελτίων»². Κατὰ τὸν συγγραφέα, ἡ παρακμὴ τῶν γραμμάτων συμπίπτει μὲ τὴν ἀκολουθήσασαν τὴν ἀναγκαστικὴν ἀπομάκρυνσιν του μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1328 περίοδον, ητις διήρκεσε μέχρι τῆς «νίκης», του ἐπὶ τοῦ Βερλαχάμ(1331-32). Ἡ ἔξοδος τοῦ Γρηγορᾶ ἐκ τῆς «σιωπῆς» συνετέλεσεν εἰς τὴν ἔκ νέου «ἄνθησιν» τῶν γραμμάτων. Τὸ παρατεθὲν ἐκ τῆς Ἀντιλογίας χωρίον ἀναφέρεται εἰς τὴν πνευματικὴν παρακμὴν, ητοι τὴν περίοδον 1328-32. Τότε ἐγράφη διμικρὸς διάλογος.

Κατὰ ταῦτα ἡ Ἀντιλογία πιθανώτατα ἐγράφη κατὰ τοῦ Βερλαχάμ

¹ Guillard, Essai sur Nicéphore Grégoras, σ. 163, ἐνθα δινευ μαρτυρίας λέγεται δτι ἐγράφη πρὸ τοῦ 1331.

² Φλωρεντίος, σ. 488. Ο διάλογος οὗτος ἐγράφη ὀλίγα διη τη μετὰ τὴν Ἀντιλογίαν.

πρὸς τῆς «ῆτερης» του, ἀλλὰ βεβαίως μετὰ τὴν ζεφιξίν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (1330). 'Η κατὰ τὸν Καλαθροῦ ἐπίθεσις εἶναι σχετικῶς ἥπια καὶ μόνον ἡ ὑπερηφάνειά του καταδικάζεται. Δὲν ὑπάρχουν ὑπαινίγματα διὰ τυχὸν ἀμάθειαν τοῦ ἀντιπάλου, ίσως διότι αἱ σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν εἰχον ἀκόμη δξυνθῆ. 'Ο Γρηγορᾶς ἐπιθυμεῖ μόνον νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸν κακὸν χαρακτῆρα τοῦ δχληροῦ ξένου.

'Ἐὰν εἰς τὴν 'Αντιλογίαν ἡ ἐπίθεσις κατὰ τὸν Βαρλαάμ εἶναι συγκεκαλυμμένη, εἰς τὸν διάλογον Φιλομαθῆς ἢ περὶ ὑβριστῶν¹ πρόθεσις τοῦ Γρηγορᾶ εἶναι νὰ μὴ ἀφήσῃ ἀμφιβολίας περὶ ποίων «ὑβριστῶν» δμιλεῖ. Καὶ ἐδῶ οἱ ἀντίπαλοι δὲν κατονομάζονται, ἀλλ᾽ ὁ συγγραφεὺς χλευάζων τὴν «ἐπιστήμην», ήτις «ἀκά τοὺς τῆς Καλανοίς ὅρους... ἐπεχωρίαζε»² δίδει σαφῆ ἔνδειξιν περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ στόχου του. 'Ο διάλογος ἐγράψη κατὰ τὸν Βαρλαάμ, τοῦ δποίου αἱ γνωσταὶ καὶ ἀλλοθεν κακαὶ συνήθειαι καθίστανται τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Γρηγορᾶ.

'Ο διάλογος, συγκρινόμενος μὲ τὴν 'Αντιλογίαν, προσδίδει μεγαλύτεραν ἐμπάθειαν ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέως καὶ ἀναμφισβόλως εἶναι μεταγενέστερος αὐτῆς. 'Ισως ἡ ἀσαφῆς 'Αντιλογία μὲ τὴν συγκρατημένην ἀποδοκιμασίαν τῆς ὑπερηφάνειας νὰ διηλθεν ἀπαρατήρητος. 'Η περαιτέρω χειροτέρευσις εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνδρῶν ὠδήγησεν εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ Φιλομαθοῦς, δποὶ ἡ ἀντιπάθεια τοῦ Γρηγορᾶ πρὸς τὸν Καλαθρὸν λόγιον ἐκδηλοῦται κυρίως διὰ τῆς ἐπιρρίψεως σειρᾶς κατηγοριῶν πρὸς τὸν τελευταῖον³.

¹ 'Ο τίτλος τοῦ διαλόγου προφανῶς δλήφθη ἀπό τὸ ισοχράτειον ἀπόφθειγμα «ἐὰν γένει φιλομαθῆς ἔσσι πολυμαθῆς» (Πρός Δημόνικον 1, 18), τὸ δποίον ἀναφέρεται: δπὸ τοῦ Γρηγορᾶ καὶ εἰς τὸ προοίμιον τοῦ δπομνήματός του εἰς τὸ «Περὶ Ἐνυπνίου» τοῦ Συνεσίου (P. G. 149, σ. 521). 'Ο «Φιλομαθῆς» τοῦ διαλόγου εἶναι πρόσωπον χαρακτηριζόμενον οὗτως δπὸ τοῦ ἔπειρου τῶν συνομιλητῶν Ἀριστοδούλου («ἀγαμαῖ οἱ τῆς φιλομαθίας, ὧγαθέ», Φιλομαθῆς, σ. 363). 'Ολίγας δεκατίας μετὰ ταῦτα «Δόγον περὶ φιλομαθίας» ἔγραψεν δ Ματθαῖος Καντακουζηνός, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὴν θυγατέρα του Θεοδώρων. «Ἐκδοσίς αὐτοῦ δπὸ Ἰω. Σακκελίωνος ἐν Δελτ. 'Ιστ. 'ΕΘν. 'Ετ. 2 (1885) σ. 428-36, καὶ πληρότερον ἐν Παρνασσῷ 1 (1888) σ. 265-84. Διορθώσας τοῦ κειμένου δπὸ N. A. Βέη ἐν 'Ἐπετ. 'Ετ. Βυζ. Σπ. 1 (1938) σ. 331-34.

² Φιλομαθῆς, σ. 359. 'Η γραφὴ «Καλαυρίας ἀντὶ τοῦ «Καλαθρίας» ἀπαντᾶται καὶ εἰς δλλους Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Βλ. Pauly - Wissowa, R. - E. 10, σ. 1325. Εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῶν κεφαλαίων τοῦ δεκάτου βιβλίου τῆς Ρωμαϊκῆς Ἰστορίας τοῦ Γρηγορᾶ (1, 521) ἀναγινώσκομεν «Περὶ τοῦ μοναχοῦ Βαρλαάμ τοῦ ἐκ Καλαυρίας εἰς Βυζάντιον ἐληλυθότος».

³ Οὕτως, οἱ ἀντίπαλοι θερίζουν τοὺς μὴ συμφωνοῦντας μὲ τὰς ἰδέας των (Φιλομαθῆς, σ. 357, Φλωρέντιος, σ. 510), ἀγνοοῦν τοὺς κανόνας τῆς ρητορικῆς (Φιλομαθῆς, σ. 358, Φλωρέντιος, σ. 508), ισχυρίζονται δτι δύνανται νὰ κάμουν ἀλλούς σοφούς εἰς μικρὸν χρονικό διάστημα (Φιλομαθῆς, σ. 358-59, Φλωρέντιος, σ. 496), εὐκόλως ἐξάπτονται, δταν προκαλοῦνται (Φιλομαθῆς, σ. 360, Φλω-

‘Η πλοκή τῶν δύο τούτων ἔργων ἔκτυλίσσεται εἰς ἐπαρχῶς προσδιοριζομένας περιόδους τοῦ ἔτους, αἵτινες, λαμβανομένου ὑπὸ δψιν τοῦ συντόμου τῶν διαλόγων, δυνατάδην νῦν ἀντανακλοῦνται ἐποχάς, καθ' ἅς ἐγράφησαν. Οὕτως, δὲ ὑπαινιγμὸς εἰς τὴν ἐστινήν ἴσημερίαν καὶ ἡ περιγραφὴ τοῦ εἰδυλλιακοῦ ἀλσους εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Ἀντιλογίας ἵσως ὑποδηλοῖ διτι τὸ μικρὸν ἔργον ἐγράφη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἀντιλογίας. Όμοιως εἰς τὸν Φιλομαθῆ δὲ ὑπερβολικὸς καύσων καὶ ἡ ἐκδρομὴ ἐνδεικτική ἐξ τῶν προσώπων εἰς τὴν δροσερὰν πηγὴν ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως κατοπτρίζει θερινήν περίοδον, καθ' ἥν πιθανῶς ἐγράφη δὲ διάλογος.

‘Ο Βαρλαάμ ἤλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ ἔτος 1330, ἀγνωστον ἔμως ποτὸν μῆνα. Ἐάν ἡ Ἀντιλογία ἐγράφη πράγματι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνοίξεως, ἡ πλέον πιθανὴ χρονολόγησις αὐτῆς θὰ πρέπη νῦν ἀναχθῆ ἐις τὴν ἀνοίξιν τοῦ 1331. Μετὰ ταῦτα ἡ ἀμοιβαία ἔχθρότης τῶν ἀντιπάλων ἐνετάθη καὶ τὸ ἰδιον θέρος δὲ Γρηγορᾶς ἐγραψε τὸν Φιλομαθῆ. Κατὰ τὸν ἐπακολουθήσαντα χειμῶνα τοῦ 1331 - 32 ἐξήτησεν ἀπὸ τὸν Βαρλαάμ νὰ ὑπολογίσῃ τὰ στοιχεῖα τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως τῆς 14ης Μαΐου 1333.

Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς μητροπολίτην τινὰ τοῦ "Απρω δ Γρηγορᾶς μετὰ περιφρονήσεως διμιλεῖ περὶ τινῶν ἀσχολουμένων μὲ ἀστρονομικὰ ζητήματα, τὰ δποῖα εἶναι πέραν τῆς ἕκανθλητός των. Ἐμμέσως ἀπειλεῖ διτι εἶναι εὔκολον νὰ γελοιοποιηθοῦν οἱ «ἀμαθεῖς» οὗτοι¹. Φαίνεται διτι στόχος τῆς ἐπιθέσεως εἶναι καὶ πάλιν δ Βαρλαάμ, ἡ ἐπιστολὴ δὲ πιθανώτατα ἐγράφη πρὸ τῆς ἐπιδόσεως εἰς αὐτὸν τοῦ προβλήματος προκαθεστιμοῦ τῆς γνωστῆς ἔκλείψεως.

Τελευταία καὶ σημαντικωτέρα ἔνασχόλησις τοῦ Γρηγορᾶ μὲ τὸν Βαρλαάμ ὑπῆρξεν ἡ συγγραφὴ τοῦ Φλωρεντίου², δστις οὐσιαστικῶν

φέντιος, σ. 507), εἶναι διπερήφανοι (Φιλομαθῆς, σ. 360, Φλωρέντιος, σ. 496), καὶ τέλος ἀμαθεῖς (Φιλομαθῆς, σ. 361, Φλωρέντιος, σ. 533). Εἰς τὸ τελευταῖον προφνῶς δ Γρηγορᾶς ἐμμιμήθη τὸν διδάσκαλόν του Μετοχίτην, δστις ἡτο πάντοτε ἔτοιμος νὰ δεῖξῃ τὴν «ἀμάθειν» τῶν ἀντιπάλων του. Πρβλ. H. Hunger ἐν Byz. Zeitschr. 45 (1952) σ. 16.

¹ «Λειλήθασι γάρ ἔαυτοὺς τῶν ὑπὲρ δύναμιν ἡμέρους καὶ κινδυνός γε μάλα ἁρδίως αὐτοὺς κακῶς ἔντεῦθεν ἀπαλλάττειν», Correspondance, σ. 189,12 - 14. Τὴν μητρόπολιν "Απρω ἀπὸ τὸ 1324 μέχρι καὶ μετὰ τὸ 1337 ἐποιμαίνεν Ἰωσήφ τις, δστις διετέλεσε καὶ «καθολικὸς κριτής», βλ. P. Lemerle, Le juge général des Grecs et la réforme judiciaire d'Andronic III, Mémorial Louis Petit (Βουκουρέστι 1948), σ. 308. "Ἄς οημειωθῇ διτι εἰς τὴν ἐπιστολὴν καὶ εἰς τὸν Φλωρέντιον ἀπαντῷ ἔντοτε ἡ αὐτὴ φρασεολογία. Πρβλ. ἐπιστολὴ, σ. 191, 22 - 24 (=Φλωρέντιος, σ. 534, 37 - 39), ἐπιστολὴ, σ. 191, 29 - 31 (=Φλωρέντιος, σ. 534, 27 - 29), ἐπιστολὴ, σ. 193, 4 (=Φλωρέντιος, σ. 534, 7 - 8), ἐπιστολὴ, σ. 193, 6 - 8 (Φλωρέντιος, σ. 533, 15 - 17).

² Ὡς ἐλέκχη ἀνωτέρω (σελ. 45 σημ. 3), ἐκ τῆς ἀκθόσεως τοῦ Jahn λείπει

ἀποτελεῖ ἐγκώμιον αὐτοῦ τούτου τοῦ συγγραφέως καὶ προσπάθειαν ἐπιδείξεως τῆς σοφίας του. ‘Ως ἐλέχθη ἀνωτέρω, τὸ ἔργον στρέφεται κατὰ τοῦ Βαρλαάμ, ἐμφανιζομένου εἰς αὐτὸν ὡς «Ἐνοφάνους». Καὶ δὲλλα πρόσωπα καὶ πράγματα τῆς συγχρόνου ἴστορίας παρουσιάζονται εἰς τὸν διάλογον μὲν ἀρχαῖκὰ δινόματα¹. Ἡ κλασικὴ ἐπίδρασις ἐμφαίνεται

μέρος ἔχον ὃς ἀκολούθως: «Καὶ ἦν τοῦτο πάνυ τοι δίκαιον ἀμφοτέροις, τοῖς τε ἀκούοντις τοῖς τε λαλοῦσι καὶ τιμῆς τῆς ἵκανῆς ἀφοσίωσις καὶ ἐπίδοσις. Σύ μὲν οὖν ἐν βραχεῖ τὴν αἰτίαν ἔχεις ἀκηκοώς, ὡς φίλης Φλωρέντιες, δι’ ἦν Ἀφρικανὸς ὁ Σκηπίων ἐπικεκληται, μνημεῖον τῆς ἀρετῆς ποιησάμενος τὴν ἐπωνυμίαν, ὡς δ’ ἐς τὸ πρότερον ἔχον τὸν λόγον ἐπανακάμψαι βούλομαι. Ἐπεὶ γάρ, ὡς εἰρήκαμεν, τοσοῦτοι χριμῶντες περιεκλυσαν τὴν τε Καλαβρῶν χώραν καὶ τὴν ἔγριστα πυθαγορικὴν Ἑλλάδα καὶ οὐδὲν οὔτε σοφίας οὔτε ἀλλο τι τὸν χρησίμων ἐλλέλειπται εἶδος, θαυμάζειν μοι περιγίνεται σφόδρα καὶ οὐκ ἔχω δπως σοι φράσις πεισθεῖην, ἐκ Καλαβρίας γενέσθαι φάσκοντι σοφίας ἀληθικῆς πειστήμονα εἴτ’ ἀλλον τινὰ τῶν ἀπάντων εἴθ’ δι’ φῆς τουτονὶ Σενοφάνην τὸν Θρασυμάχου. Φλωρέντιος: Ἐγὼ μέν, ὡς φίλης Κριτόβουλε, τὸν τρόπον ἀπλοὺς περψκώς, οὐ πάνυ τοι σφόδρα περιεργάζεοθαι βούλομαι, οὕθ’ ὅν ἀκοή οὕθ’ ὅν δψις ἄγγελος τούμῷ καθίσταται ἡγεμονικῷ. Εἴ οὖν καὶ νῦν ἀπλῶς τὰ τὸν Σενοφάνους ἐκείνουν διηγουμένῳ πιστεύεις ἐθέλεις ἐμοὶ καὶ μὴ μεταξὺ διακόπτειν τὸν λόγον συχνά, ὡς σοι καθέκαστα διηγήσομαι. Εἰ δ’ οὖν σιωπήσομαι μὲν αὐτός, οὐ δ’ ἀμφισβητῶν καὶ σκιαμαχῶν διατέλει. Κριτόβουλος: Πάνυ μοι ἔοικας εἶναι δυσάρεστος, ὡς φίλης Φλωρέντιες, καὶ οὐκ ἐθέλεις ἀκούειν εἰ τις τί παρὰ τὴν σὴν ἐθέλεις προφέρειν βούλησιν. Λέγε τοινυν μηδὲν ὑφορώμενος ἐξ ἡμῶν τῆς ἀφηγήσεως καθίλυμα. Φλωρέντιος: Ἐκείνου τοινυν τὸν Σενοφάνην, ἵν’ ἀνωθεν ἀρξάμενος διηγήσωμαι, γένος μὲν ἐκ Καλαβρίας εἶναι ἡκούομεν, ὡς λφ-στις Κριτόβουλε, τὴν δὲ σοφίαν οὐκ ἐκ Καλαβρίας ἀλλ’ ἐς τὰ βαθύτερα τῆς Ἰταλίας ἰόντα ἀρνσαοθαι. Καὶ ταῦτην οὐ παντοίαν καὶ πᾶσαν ἀλλὰ μόνην τὴν Ἀριστοτέλους δῆση περὶ τὰ φυσικὰ καταγίνεται καὶ δῆση περὶ συλλογισμούς, ἐπειδὴ καὶ αὐτη γε ἐς τὰ μάλιστα τοῖς ἐκεῖ Λατίνοις τε καὶ Ἰταλιώταις σπουδάζεται, οὐ κατὰ τὴν Ἀριστοτέλους μέντοι φωνὴν ἀλλ’ ὡς ἔχει πάλαι μετενεχθεῖσα ἐς τὴν ἐκείνων συνεσταλμένην γλωτταν. Ἐραστῆς δ’ ὅν δ’ ἀνήρ τοῦ φύσεις καλοῦν ἐς πόθον ἡκε μεταμαθεῖν καὶ τὴν Ἑλλάδα φωνήν, ἵν’ ἀμέσως καὶ καθαρῶς ὀμιλῇ τῇ τοῦ σοφοῦ διανοίᾳ ἐφθάρθων γάρ ἀμα τῇ τῆς φωνῆς μεταθέσει καὶ τὴν τῆς διανοίας δύναμιν. Ὅθεν καὶ μεταβάτες ἐς Καλυδωνίους, ἐκεῖ μετεσκένασται πάντα, καὶ γλωτταν καὶ πώγωνα καὶ στολὴν καὶ σχῆμα καὶ ἥθος. Οὕτε γάρ εἴτε κείρεσθαι τὸν πώγωνα δεῖν ἐκρινεν οὔτε στολὴν ἐνδεδύσθαι λατινικὴν καὶ οἵς μέλλει συμμίγνυσθαι Ἐλλησιν ἐτερόφυλον ἀλλ’ ἵνα μᾶλλον μὴ ἀπιστοτείο καὶ ὑποπτεύοντο παρ’ διωνδήποτε καὶ πρὸς τὸ μειλάντερον ὑπέδυν τοῦ τρίβωνος. Ἐκεῖθεν μετέβη πρὸς πόλιν θετταλικὴν τινα, σοφίας μᾶλλον ἡ αἱ ἀστυγείτονες ἀντιποιουμένην, οταδίους ἀπέχοντα. Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀττικῆς οὐ μεῖον [ἢ δισχιλίους· ἔνθα συχνὸν περιμείνας χρόνον...]. Βλ. cod. Vat. gr. 1086 φ. 6v.

¹ «Ἀθῆναι» είναι ἡ Κωνσταντινούπολις, «Κεκροπίδαι» οἱ κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον (1321-28) δικαστοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β’, «Ἡρακλεῖδαι» οἱ δικαστοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ’, «Νικαγόρας» δ Γρηγορᾶς, «Μητρόδωρος» δ Μετοχίτης. Πρελ. Φλωρέντιον, σ. 485, σημ. 4. Ως παρετήρησεν δ Guilland, Essai sur Nicéphore Grégoras, σ. 17, σημ. 9, δ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἐμφανίζεται ως «χιλιαρχος καὶ δημαρχος Δημάρατος».

ἀκόμη καὶ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἔργου, ήτις ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζει τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους¹. Εἰς τὴν περιγραφομένην φιλοσοφίκὴν συζήτησιν δὲ Γρηγορᾶς ἐμφανίζεται ὡς μὴ δεχόμενος τὰς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰς δύσιας καταπολεμεῖ ἰδίως δι' ἐπιχειρημάτων ἀλλων ἀρχαίων συγγραφέων.

Τὸν Φλωρέντιον διέπει ἀντιδυτικὸν πνεῦμα. Οὐδεμίαν ἀμφιθολίαν δισυγγραφεὺς ἔχει περὶ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς τῶν Βυζαντινῶν. Καί τοι ἀναγνωρίζει διτὶ ἡ πολιτικὴ κατάστασις εἶναι σχεδὸν τραγικὴ καὶ ἡ αὐτοκρατορία «συνχραῖς καὶ ποικίλαις ταῖς συμφοραῖς . . . περιαντλεῖται», ἐν τούτοις πιστεύει διτὶ εἰς τὸν τομέα τῆς παιδείας οἱ «Ἐλληνες ὑπερτεροῦν πολὺ τῶν Λατίνων, παρὰ τοῖς δόποίσις «οὐτ' ἀστρονομία οὐδ' δοσα πλεῖστα παρο»»³ «Ἐλληνοι ηνθισαν εῖδη σοφίας οὐδὲν ἐκεῖ πολιτεύεται»⁴. «Ἡ Βυζαντινὴ μοῦσα χαρακτηρίζεται ὡς «εὐγενής».

Τὸ κύριον μέρος τοῦ διαλόγου, τὸ περιγράφον τὴν ὑποτιθεμένην λογομαχίαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, χωρίζεται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρώτον ἔξι αὐτῶν (σ. 504-514) ἀποτελεῖ ἡ συζήτησις μεταξὺ Νικαγροῦ (Γρηγορᾶ) καὶ Μενοφάνους (Βαρλαάμ). Τοῦτο δὲν είναι ἄλλο ἢ σειρὰ σκηνῶν, δεικνυούσων τὴν ἀμάθειαν καὶ τὸν κακὸν χαρακτήρα τοῦ τελευταίου. Σκοπὸς τοῦ συγγραφέως είναι νὰ γελοιοποιήσῃ τὸν ἀντίπαλον του καὶ νὰ παρουσιάσῃ αὐτὸν κατώτερον.

³ Αντιθέτως τὸ δεύτερον μέρος (σ. 514-531), ἡτοι ἡ διεκλογική συζήτησις Νικαγόρου καὶ Ξενοκράτους⁴, είναι ἐπὶ διαρρόου ἐπιπέδου.

¹ Περὶ τοῦ πλατωνισμοῦ τοῦ Γρηγορᾶ βλέπε *Guilland*, Ε.ά., 224-27 καὶ *Tatákh, La Philosophie Byzantine*, σ. 256 κ.τ. Τὴν πλατωνικὴν φρασσολογίαν τοῦ Γρηγορᾶ εἰρωνεύεται ὁ Νικόλαος Καβάσιλας εἰς τὸν σύντομον «Κατὰ τὸν τοῦ Γρηγορᾶ ληρημάτων λόγον» του, ἐκδοθέντα ὑπὸ *A. Garzya* εἰς *Byzantium* 24 (1954) σ. 521-32 (διερθώσας τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ ἐκδότου ἐν *Giornale Italiano di Filologia Classica* 10 [1957] 160-61. Πρβλ. *Byz. Zeitschr.* 50 [1957] 495). Ὁ Καβάσιλας γράφει: «Τέλλα μιμησάμενος [δι Γρηγορᾶς] Πλάτωνα διεισιδάλογους τὰ συνγράμματα καλεῖ καὶ διεισιδάλογος τὸ 'ῶ ἔταιρος' καὶ τὸ 'μάλα μόλις' καὶ τὸ 'οὐχ ἔπι ὦ ἔταιρος' καὶ τὰ τοιαῦτα συνείρει...». *Vd. Byzantium*, 24 (1954) σ. 527.

² Φλωρέντιος, σ. 507.

⁸ Ή ταυτότης τοῦ Εενοκράτους παραμένει ἄγνωστος. Εἰς τὸ κείμενον ἀναφέρεται ώς «τοῖς τῶν Εενοφάνους [Βαρλαὰμ] ἑταῖροι» (Φιλωθέντιος, σ. 514) καὶ εἰς σημείωμα τῶν χειρογράφων τοῦ διαλόγου ώς «λατήνος ἐκ τῶν φρεσίων, νιός ναυτικοῦ τινος» (αὐτόθι, σ. 485, σημ. 4). Εἰς τινα ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Δημήτριον Καβδαῖλαν (Ephemeris Dacoromana 2 [1924] 303-11, γαλλικὴ περίληψις ἐν Correspondance, σ. 247-50) δὲ Γρηγορᾶς μεταξὺ ἄλλων πληροφορεῖ τὸν φίλον του περὶ μιᾶς συζητήσεως μὲτα «τῶν Λατίνων τοὺς σοφωτέρους» καὶ παραθέτει τὰ θιγόντα θέματα, ἀτινα ἐν πολλοῖς συμπίπτουν μὲτα τὰ ἀναφερόμενα ἐν Φιλωθέντιώ τῷ συζητηθέντα μὲτα τὸν Εενοκράτη. Είναι δυνατό διό τὸ δυνομα τοῦτο νὰ κρύπτεται δὲ ίδιος δὲ Βαρλαὰμ. Είχεν οὖδε δὲ Καλαθέδης γελοιοποιηθῇ μὲτα τὴν

Ο ἀντίπαλος τοῦ Γρηγορᾶ ἀναπτύσσει βεβαίως ἐσφαλμένας θεωρίας, ἀλλὰ δὲν γίνεται τὸ ἀντικείμενον τῆς χλεύης τῶν πέριξ ὡς ἁ προκάτοχός του, εἰς τὸ τέλος δὲ ἀσπάζεται τὰς ἀπόψεις τοῦ συγγραφέως. Τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Φλωρεντίου γέμει χωρίων ἐκ τῶν συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητος — ἵδια τοῦ Ἀριστοτέλους —, ἀτινα σκοπὸν ἔχουν τὴν καταδειξιν τῆς οἰκειότητος τοῦ Γρηγορᾶ μὲ τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ δι' αὐτῆς τὴν πρεσβολὴν τῆς σοφίας του. Ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸ πρώτον μέρος, τὸ δποτὸν ἀπέδλεπεν εἰς τὴν ταπείνωσιν τοῦ Βαρλαὰμ, τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ Φλωρεντίου ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἔξυμνησιν τοῦ «νικητοῦ» συγγραφέως.

Δύσκολος ἀποβαῖνεις ἡ ἀκριβής χρονολόγησις τοῦ ἔργου. Είναι φανερὸν δτι ὁ διάλογος ἔγραψη μετὰ τὸ 1332 καὶ πρὸ τῆς κατὰ τὸ 1341 ἐπιστροφῆς τοῦ Βαρλαὰμ εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλ’ ἀκριβῶς ποιον ἔτος ἀγνοοῦμεν¹. Ὁλίγα ἔτη βραδύτερον ὁ συγγραφεὺς παρέλαβε κεφάλαια ἐκ τοῦ Φλωρεντίου καὶ ἐνεσωμάτωσεν αὐτὰ εἰς μικρὸν φιλοσοφικὸν ἔργον του, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὴν σύσυγον τοῦ Ἰωάννου Ε΄ Παλαιολόγου «Ἐλένην².

Χρονολογικὴ σειρὰ τῶν συμβάντων τῆς διενέξεως

·Αναχώρησις τοῦ Βαρλαὰμ ἐκ Καλαβρίας	1325 (.)
Διαμονὴ εἰς Ἀρταν καὶ Θεσσαλονίκην	1325 (.) - 1330
·Αφίξις εἰς Κωνσταντινούπολιν	1330
·Αντιλογία	1331 ἀνοιξίς
Φιλομαθὴς	1331 θέρος
·Επιστολὴ Γρηγορᾶ πρὸς μητροπολίτην Ἀπρω	

προηγουμένην παρουσίασίν του καὶ τώρα δ Γρηγορᾶς ηθελε μορφωμένον συζητήσῃ, ἵνα εὐχερέστερον ἐπιδείξῃ τὰς γνώσιες του. Πιθανῶς λοιπὸν νὰ εσκέπτετο καὶ πάλιν τὸν Βαρλαὰμ, δτι ἔγραψε τὰ τοῦ Ξενοκράτους. Καὶ εἰς τὴν Ἀντιλογίαν τὸ ἐμμέσως καταπολεμούμενον πρόσωπον δνομάζεται «Ξενοκράτης».

¹ Ἔὰν τὰ ἐν Φλωρεντίῳ, σ. 487,18-19 «ἀσφαλῆ δρμητήρια» τῶν Εὐδοέων (Τούρκων);, ἐχθρῶν τῶν Ἀθηναίων (Βούζαντιν), ἀπηχούν τὴν γενομένην τὸ 1337 ἀπόπειραν τῶν Ὄθωμανῶν δι' ἐγκατάστασιν δύο φρουρίων πλησίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς «δρμητήριων» (Ρωμαϊκὴ Ἰστορία 1, 539), είναι δυνατὸν ὁ διάλογος νὰ ἔγραψῃ τὸ ἔτος τοῦτο.

² Τὸ ἔργον τιτλοφορεῖται: «Τοῦ φιλοσόφου Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ πρὸς τὴν βασιλίδικη κυρίαν Ἐλένην τὴν Παλαιολογίναν λύσιες ἀποριῶν, ὡς αὕτη ἐν ταῖς πρὸς αὐτὸν εἰσῆγεν διμιλίαις», ἐξεδόθη δὲ δπὸ St. Berdechi, Un petit manuel byzantin de philosophie à l'usage des dames. Texte inédit de Nicéphore Grégoras, Anuarul Institutului de Studii Clasice [Cluj] 3 (1936-40), σ. 1 - 28. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς μικρᾶς αὐτῆς πραγματείας τοῦ Γρηγορᾶ περιλαμβάνει λέξιν πρὸς λέξιν χωρία ἐκ τοῦ Φλωρεντίου καὶ δὴ ἐκ τοῦ μέρους, ἐνθα οὗτος ἀντικρούει τὸν Ξενοκράτη.

‘Ηλιακή ἔκλειψις	30 Νοεμβρίου 1331
‘Ὕποσθολή προσβλήματος ὑπολογισμῷ ἐπομένης ἔκλειψεως πρὸς τὸν Βαρλαὰμ	
Θάνατος Μετοχίτου	13 Μαρτίου 1332
‘Ἐπιστολὴ Γρηγορᾶ πρὸς Καλοειδῶν	τέλος 1332 - ἀρχὴ 1333
‘Ηλιακή ἔκλειψις	14 Μαΐου 1333
Φλωρέντιος	1337 (.)

*

Κατωτέρω ἔκδιδεται ἡ Ἀντιλογία τοῦ Γρηγορᾶ, ηὗτις παρεδόθη διὰ τῶν ἑξῆς ἐπτὰ χειρογράφων:

- A Vaticanus Gr. 116 (αἰώνος ΙΔ') φφ. 124^v - 126^v
- B Vaticanus Gr. 1085 (αἰώνος ΙΕ') φφ. 75^r - 77^v
- Γ Vaticanus Gr. 1086 (αἰώνος ΙΔ') φφ. 49^v - 54^r
- Δ Angelicus Gr. 82 (αἰώνος ΙΤ') φφ. 64^v - 68^r
- E Parisinus Gr. 3040 (αἰώνος ΙΖ') φφ. 25^v - 29^r
- Z Monacensis Gr. 10 (αἰώνος ΙΤ') φφ. 151^r - 159^r
- H Hafnensis Gr. 117 (αἰώνος ΙΖ') φφ. 24^r - 31^v

Ο Βατικανὸς κώδιξ 1086 (Γ), σύγχρονος πιθανώτατα τοῦ συγγραφέως, εἶναι καὶ δ σπουδαιότερος. Τὰ τέσσαρα τελευταῖα χειρόγραφα ἀποτελοῦν ἰδιαιτέρων δμάδα: δ Angelicus Gr. 82 (Δ) ἔχρησίμευσεν ὡς πρωτότυπον τῶν Parisinus Gr. 3040 (Ε) καὶ Monacensis Gr. 10 (Ζ). Ο Hafnensis Gr. 117 (Η), τούλαχιστον δύον ἀφορᾶ εἰς τὸ περιέχον τὴν Ἀντιλογίαν τμῆμα του, εἶναι ἀντίγραφον τοῦ Monacensis Gr. 10 (Ζ)¹.

ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ

Ἀντιλογία πρὸς τοὺς λέγοντας οὐκ ἔστι
ταπείνωσις ἐν ἀνθρώποις.

Ἐχω σοὶ τι διηγήσασθαι, ὃ φίλε Εενόχρατες, πρὸς βραχέος μοι
κατά τινα ξυμπεσδὸν τύχην, οὐ πάνυ τοι προσδοκήσιμον· εἰ γεῦσοι μέ-
5 τεστι σχολῆς, διεξιόντι μοι πρότιχες τὸν νοῦν.

4 Ξυμπεσὸν Α Β Γ, Ξυμπεσὸν cett. 5 διεξιόντι Α Γ Δ Ε Ζ Η, διεξιόντι Β

¹ Bl. Guillard, Nicéphore Grégoras: Correspondance, σ. xvi - xviii Ταινίας (microfilms) τῶν περιεχόντων τὴν Ἀντιλογίαν φύλλων τῶν ὧς ἀνω χειρογράφων προφρόνως μοῦ ἀπέστειλαν αἱ ἀρμόδιαις ὅπηρεσίαις τῶν ἀντιστοίχων βιβλιοθηκῶν, τὰς δποιας καὶ ἀνταῦθα εὑχαριστῶ.

"Ἄρτι τοῦ ἡλίου τῷ κριῷ σπεισαμένου, δόπτε δὴ καὶ τοὺς ἴσημερινοὺς αὐτὸς ἡμῖν ἔξελίττει κύκλους, ἐωθεν προελθὼν τῆς οἰκίας, περιπάτῳ ἔχρωμην ἐπ' ἀλσεῖς τινὶ, πολλῇ τινὶ καὶ παντοδαπῇ περιηγθισμένῳ τῇ κόμῃ τῆς χλόης. Οἰσθα γάρ τὸ κεχαρισμένον τῆς ὥρας, καὶ ὡς ἐνταῦθα μάλιστα τοῦ ἐνιαυτοῦ πολλὴν ἡ γῆ παρέχει τὴν τρυφὴν τοῖς τῶν ἀνθρώπων διφθαλμοῖς. Ὡς ἐντεῦθεν κάγῳ τῶν αἰσθήσεων πρωτίστῃ τέως χαρισμένος τῇ δψει, ἀκμάζουσαν ἐπειτα ὑπηρέτιν τῷ νῷ καταστήσαιμι, ταῖς ἀττικαῖς ἐθέλοντι διημερεύειν βιβλοῖς, ξυμβάν δ' ἀγαθῇ τινὶ συζυγᾳ, ἀνδρῶν αὐτόσε περιιδότων ἐνέτυχον, ἐμοὶ προσηκόντων ἐκ παλαιοῦ. 5 Γένει μὲν οὖ φημι, φίλιας μήν συναλλαγαῖς, Ἀρκεσιλάῳ τε τῷ τοῦ Βυζαντίου Ἀναξάρχου καὶ Ναυσιφάγει τῷ τοῦ Μιλησίου Κράντορος, οὓς δὴ καὶ ἀπησχόλει τότε ὡς τὰ πολλὰ ἡ ἔκει τῶν δρνίθων φῶν, ἡδεῖα μέν τις οὕσα διὰ τὸ ξυμμῆγεν, οὐ ξυντεταμένη δ' ἐσάπαν. Οὐ γάρ πω τελέως ἀπασιν ἔκεινοις τὰ τῆς φωνῆς ἐλέλυτο δργανα, ἀλλ' ἔστιν ὅν καὶ ξυμμεμύκεσάν πως ἔτι τῇ τοῦ χειμῶνος δριμύτητι. Ἐθαύμαζόν τε αὐτὸς 10 δπως ποτὲ ἐρωτικῶς ὡς ἔνι μάλιστα ἔχει τοῖς μέλεσιν ἀνθρωποῖς, καὶ μοι τὸ πάθος οἰκεῖον καὶ οὐ σφόδρα ἀτοπὸν ἔφασκον εἰναι ἔκεινοι. Ἡ γάρ τοι ψυχῇ φησὶ θεῖόν τι χρῆμα τυγχάνουσα καὶ οὐκ ἀπὸ γῆς ἀλλ' οὐράνιον, δόπτε του τῶν ἐνταῦθα αἰσθοῖτο μελῶν εἰς ἀνάμνησίν τινα ἀπορρήτως ἔκει τῶν οὐρανίων ἔκεινων, δόπσα ἔκεινος ἀεὶ μελψεῖ κινούμενος καὶ 15 τῇ πάμμουσον ἄρμογλαν ἀποτελῶν.

"Ἐπειτα ἔκει που τοῦ ἀλσούς κατακλίναντες ἐαυτοὺς πρὸς ἀλλας ὑποθέσεις μετερρύθμιζον τὴν γλώτταν καὶ δῆτα εὐθὺς μύθων ἐμέμνηντο ποιητικῶν, παιδιάν τινα δῆθεν τῇ γλώττῃ ποιούμενοι ὡς γε ἔφασκον. Καὶ τοιαῦτα ἀττα ἦν αὐτοῖς διατριβῇ τῶν λόγων, οἷον Ἀπόλλωνος 25 ἔρωτες καὶ Δάφνης φυγαὶ καὶ σπονδαὶ σωφροσύνης καὶ νέου βλαστήματος στέφανος, φάρμακον ἔρωτος· πρὸς δ' αὖ καὶ φυσικῶν μεταπτώσεων μνημόσυνα παρεισήγετο, ὡς μὲν δρνίθες ἔξ ἀνθρώπων καὶ μαρτύριον ἡ φῶν, ὡς δὲ καὶ γῆς βλαστήματα καὶ μαρτύρια τούτων ἥδε μὲν ἡ δάφνη, νάρκισσος δ' ἔκεινοι καὶ, νὴ τὰς Χάριτας, νὴ μεγίστη πεύκη καὶ ἡ κυπάριστος αὐτηί. Ὅμηρος διαχήκοως οὗτω μακρούς τῷ λόγῳ παρεισκυ- 30 κλούντων τοὺς λήρους καὶ ὕσπερ ἀντιρρόπους τοῖς δρνισι κάτωθεν ἐλιττόντων χορούς τινας μυθικούς, ἐθαύμαζον, νὴ τὸν Φίλιον, καὶ ἀπέσκωπτον ὡς εἰκός. Θάρρος γάρ μοι μακρὸν πρὸς αὐτοὺς ἔταιρίας μακρᾶς καὶ

2 ἔωθεν ΑΒΓΔΕ, ἔσωθεν ΖΗ 5 τρυφὴν ΑΒΓΔΕ, τροφὴν ΖΗ 9 αὐτόσες ΑΓ, αὐτόθι cett. 12 τότε ὡς ΑΒΓΔΖΗ, τὸ τέως Ε 23 ἐμέμνηντο ΑΒΓΔΖΗ, ἐμέμνηντο Ε 29 ἡ φῶν ΑΒΓ, καὶ ἡ φῶν cett. || μαρτύρια Γ, δειγματα cett. || ἥδη ΑΒΓ, ἥδη ΔΕ, ἥδη ΖΗ 32 λήρους ΑΒΓ, λήρους cett.

πολλήν τινα, ώς ἔπος εἰπεῖν, τὴν καταδρομὴν αὐτῶν ἐποιούμην, εἰ παιδείας καὶ λόγων σωφρόνων τελοῦντες τρόφιμοι, τοιούτοις ἀδολεσχοῖεν τοῖς λήροις καὶ πάντων ἥκιστα προσῆκον σφίσι, τοῖς οὐδὲν ὑγιέσιν οὖτα περιφανῶς ἀσχολοῦνται καὶ γλώτταν ἀμά καὶ γοῦν. Ὅτιον κατ’ αὐτὸν γέ τοι
 5 τοῦτο καὶ μόνον τοῖς ἔυνθετοις ἔξιμοιοῦσθαι τοὺς μύθους, διτι τοῦ παντὸς ἦν αὐτοῖς προοργιαῖτερον ἀλλο μέντοι οὐδὲ διτιοῦν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καὶ γλώτταν καὶ μὴ τοῖς εὐρημένοις τούτοις ἀει καὶ γεγηρακόσι μόνοις προσανέχειν, ὡςπερ δὲ εἰ τις ἐπεστράτευεν ἀνάγκη τῇ φύσει, βιαλίως αὐτῆς ἀφαιροῦσα τὸ πρὸς λόγους γόνιμον, μόνων δὲ ἔκεινων ἔξαρτασθαι
 10 πείθουσα τῶν παλαιῶν ἔσαει, καθάπερ ἀπὸ χρυσῆς τινος σειρᾶς ἀνωθεν διὰ τῶν δύμηρικῶν αὐθίς καθιεμένης νψωμάτων. Εἰ δὲ οὖν, ἀλλ’ ἀφ’ ἔστιας εἰπερ ἔθέλοιεν τὸ παράδειγμα, κἀπειτα ἢ καλλίστη σου σύνεσις δι’ ἐπαίνων μοι πλείστων ἐγίγνετο, διτι σοι λόγων ἀργῶν οὐδὲ πώποτε μέλει, ἀλλ’ δι τὸν ἡμέτερον ὧφελήσειε βίον ἢτοι ἐς κοινὸν δημοσίᾳ ἢ καὶ κατ’ ἀνδρα.
 15 Ἰδού γάρ, ἔφασκον, πολλή τις καὶ παλαμναία παράνοια τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐνδυναστεύουσα φύσει, παραπλησίως μεγάλη νυκτί, καὶ οὐκ ἀνιείσα τὸ σύνολον διάρραι πρὸς τὰληθὲς τὸ τοῦ νοῦ βλέφαρον, ἐς δευτρο διήγαγε, πολὺ τὸ κράτος ἡμῶν ἀνημμένη καὶ πολλοῖς ἀναδεδεμένη τοῖς τῆς νίκης στεφάνοις. Καὶ τινα γάρ τῶν ἀφ’ οὐ γεγόνασιν ἀνθρωποι οὐ παρέπεισε
 20 ταπεινοφροσύνην τῷ γένει ἐμπολιτεύεσθαι; Τὸ δὲ ἦν οὖτα μυρίψ βεβαπτισμένον τῷ φεύδει ὡςπερ δὲ εἰ ἐλέγομεν τὴν σελήνην ἡμέρας διφταλιμόν. Ὁ δὲ ὑπέθηκεν οἵς νῦν γέγραφε σαρῆ τὴν πλάνην ἢν τὸ ἀνθρώπειον ἐπὶ τοσοῦτον ὑψίστατο γένος καὶ αὐτίκα ἐς μέσον τὰ κομψά σου ἔκεινα παρῆγον ἐπιχειρήματα, τὰ πάσαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔξαιροῦντα
 25 ταπείνωσιν.

Οἱ δὲ νωθρὰν μέν τινα καὶ τὸ δλον ἀμβλεῖαν, εἰ χρὴ τὰληθῆ φάναι, τὴν ἀκοὴν ὑπέτεινον ἔμοιγε λέγοντι, ὑπέτεινον δὲ οὖν ἔως ἡγυσα ἐπὶ τὰς τοῦ λόγου κρηηπῖδας. Ὅψὲ δὲ τῆς γλώττης ἀποσπάσας τὸν νοῦν πρὸς τὴν ἀκοὴν μετώφιζον καὶ δλος ἡμην μετέωρος ἐκμαθείν ως τῇ ἀκροάσει τὴν γνώμην διέθεντο. Οἱ δὲ τὰς δρρῦς διάραντες καὶ σχήματα πλασάμενοι χλεύης καὶ μυκτήρως ψαύοντα, δήλους σφᾶς αὐτοὺς καθίστασαν οὐ σφόδρα ἀγαπήσαντας ἀττα διεξήλθομεν. Πολλὰ δὲ μως τὸ πρῶτον ἔμοιγε παρέσχον πράγματα τὴν χλεύης ἔννοιαν σκοπουμένῳ καὶ δπῃ μάλιστα τείνει δρδίως οὐκ ἔχοντι συμβαλεῖν.

35 Μόλις δὲ αὐτῶν ἀτερος δ τοῦ Ἀναξάρχου Ἀρχεσίλαος τοῦ Βυζαν-

5 ἔυνθετοις Α Γ, συνθετοις cett. 6 μέντοι Α Γ Δ Ε Ζ Η, μέν τι Β 8 προσανέχειν Α Β Γ Δ, προσανέχειν Ε, προσανέσχειν Ζ Η 11 δψωμάτων Β Γ Δ Ε Ζ Η, φρενῶν Α 13 οὖδε πώποτε Α Β Γ, οὐδέποτε cett. 24 ἔξαιροῦντα Α Β Γ, ἔξαιροῦν cett. 33 δπῃ Γ, δποι cett. 34 οὐκ om. Ζ Η, 35 Μόλις Γ, Μόγις cett.

τίου πρὸς τὸ σεμνότερον διασκευασάμενος τοιῶνδέ τινων ἥρξατο λόγων,
ἔμοι τὸ παράπαν αὐτοὺς προσανατιθείς, ως ἀν εἰ αὐτὸς οἰκοθεν αὐτοῖς ἀντέ-
λεγχον· ἦν δ' ὁ ἀνὴρ τῆς τε καθ' Ἑλληνας παιδείας τρόφιμος τῆς τε θειο-
τέρας τελέως οὐκ ἀνομίλητος. καὶ ἦν μὲν ἀν πώς, φησιν, ὡς ἐταῖρε, τῶν
πάνυ δικαίων καὶ προσηκόντων, εἰ καὶ νῦν ἔτι παρὰ τοῖς ἐφ' ἡμῶν 5
σοφισταῖς δ τῶν Ἀθηναίων ἔκδικα θεσμός. Τὰλλά τε γάρ ἐκεῖνοι τῷ
προσήκοντι λόγῳ ὑποζευγνύντες εἴτα πρὸς αὐγάς ἐτίθεσαν ἡλίου, τοῦτο
δὲ ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο τοῦ καλλίστου λόγου παρ' αὐτοῖς ἐλέλειπτο, ἀλλ'
ῶσπερ ἐν μουσικῇ πρὸς ὑπάτας καὶ νήτας καὶ διατόνους καλῶς τὰ σφῶν
αὐτῶν διατιθεμένων πράγματα καὶ τοῦτο τὸν εἰκότα λόγον εἶχε παρ' αὐτοῖς· 10
καὶ νόμοι μὲν αὐτοῖς ἔγράφοντο καὶ φηφίσματα καὶ παραγραφὲι καὶ
εἰσαγγελίαι καὶ διωμοσίαι καὶ θεσμὰ πολιτείας ἀρίστης. Πλὴν οὐχ ἐξῆν
οὐδέσι τοῖς σφετέροις γράμμασιν ἐπιτιθέναι κράτος οἰκοθεν πρότερον
πρὶν ὑπὸ δεινοῖς βασανισταῖς ἐπικινεθεὶη τοῖς ἀλλοῖς καὶ ἐξῆν δ' ἀντι-
λέγειν ἐς προῦπτον, εἰ τούτου ἐδέησε· καὶ πλειστον δοσον, ὡς εἰπεῖν, ἐν 15
τοῖς τοιούτοις ἤνθιε τότε τὸ φιλότιμον, Νυν δ' ὁρᾶς τὸν ἡμέτερον βίον
ἀει τὰ καλλιστα ζημιούμενον καὶ πάνθ' ὑπὸ τῆς τοῦ χρόνου γαστρὸς
περιαἱρούμενον καὶ οὐδὲν ἀνόμοια πάσχοντα ἥδσα πεύκη καὶ κυπάριστος
δπότε σφράς ἀπογυμνοὶ τῆς κόμης δλοτόμου βρίθουσα παλάμη. Ἐπεὶ γε
μὴν καὶ τὸ περὶ τοὺς λόγους φιλότιμον, ἐν τι τῶν τοῦ βίου καλλιστῶν 20
ἐτύγχανε, συναπερρύη τοῖς ἀλλοῖς πονήρως τῆς τοῦ αἰῶνος δρεπάνης καὶ
τοῦτο παραπολαμσαν. Καὶ νῦν δ πολλὰ καρμῶν μόλις δὴ τὰ νῶτα βλέπει
καὶ τὴν πτέρναν τοῦ μηδὲν καμβόντος καὶ δ πολλὰ λέξας ὕσπερ ἀν εἰ
βιθφ καὶ ίχθύις προσομιλῶν ἦν, οὕτως ἀπορρήτων ἔτυχε τῶν ἀποχρί-
σεων. Ὡς ἦδιον ἀν ἔγωγε σπηλαίοις καὶ φάραγξι προσομιλήσαιμι παρ' 25
ῶν ἀντίρροπον ἔνι καὶ τὴν ἡχῶ δέξασθαι ἢ τοῖς τοῦ νῦν αἰῶνος τρίδιοις
τὴν ὅδον σοφισταῖς.

Πολλὰς δ' ἀν μοι δικαίως, ἐταῖρε, τὰς χάριτας σύ γε δρλήσειας
νῦν ἀκρόσοιν τε ἀμμὶ παρεχομένῳ σοι τοῖς λεγομένοις καὶ γλωτταν σοι
τὰ δοκοῦντα χρηστὰ συμβουλεύουσαν. Σὺ μὲν γάρ ίσως ἐνόμισας ἔχ γε 30
τῆς τῶν πολλῶν σιωπῆς νίκην σοι περιγίγνεσθαι· τὸ δ' ίσθι πᾶν ὃν
τούναντίον. Περιφρονοῦσι γάρ οἱ νῦν σοφοὶ εἰ τίς πη καινότερον λέξειέ τι
καθάπερ λιμνήτου βατράχου βοήν. Οὐδὲ γάρ ἀν σοφίσιν ἐδέησεν οἷμαι
μακρᾶς τινος τῆς ἀντιλογίας πρὸς σε εἰπερ ἦν βουλομένοις ὡς ἀρ' οὐδὲ

2 - 3 ἀν εἰ αὐτὸς οἰκοθεν αὐτοῖς ἀντέλεγον· ἦν δ' ὁ ἀνὴρ τῆς τε καθ' Ἑλληνας
οι. ZH 6 θεσμὸς ΑΒΓ, θεσμοῖς cett. 9 διατόνους Γ, συμφωνίας Α, λό-
γους συμφώνους cett. 10 αὐτοῖς ΑΓΔΕΖΗ, ἀσυτοῖς Β 13 οἰκοθεν ΑΒΓ, εἰ-
κοθεν cett. 16 τότε οι. ΑΒΔΕΖΗ 17 δει ΑΒΔΕΖΗ, ἀσατ Γ 27 σο-
φισταῖς ΑΒΔΕΖΗ, ἀνθρώποις Γ 29 παραχομένῳ ΑΒΓΔΕ, παρασχομένῳ ZH
32 λέξεις τι ΑΒΓΔΕΖ, λέξεις έτι Η 34 τῆς οι. E

σοὶ γε σχολῆς τινος ἐδέησεν ἐφ³ῷ ταῦτα διεξελθεῖν οὐδ³ ἐμέλησέ σοι πρύτανιν τῶν λεγομένων σοι νοῦν ἀκριβῆ παρασχέσθαι τῇ γλώττῃ, ἀλλ³ αὐτοσχέδια κάκι τοῦ παρήκοντος ἔκαστα συνετίθεις, ἀπογυμνάζων, οἰματί, σου τὴν φύσιν εἰ πρὶν ἦ ἐκέφθαι ἔξειή σοι γλῶτταν ἀρκοῦσαν χαρίζεσθαι 5 τοῖς κατενοὶς προσδήμασιν.⁴ Άλλ³ ἐχρῆν σοι, ὡς ἔγώ φημι, ὥ ἑταῖρε, μηδὲ τὴν ἀρχὴν δπως ποτὲ ἔχει ταπείνωσις διερευνᾶν μηδ³ ἐπιβάλλειν αὐτῇ μηδ³ δποσοῦν μήτε μνήμην μήτε χειλή, ἀτελέστω γε παντάπασιν δντις τῶν ταύτης δργίων, ὕσπερ δή καὶ αὐτὸς ἔγωγε διατελῶ ἔχων καὶ δ, τι πότ³ ἔστιν αὗτη ἀγνοῶν μᾶλλον ἢ τὰς τοῦ Νείλου πηγάς· μηδὲ γάρ οἴμαι 10 ἐφικτὸν εἰναι μηδενὶ τῶν τοιούτων εἰς τὰ ταύτης ὡς ἔτυχε διακύπτειν μυστήρια. "Αγνωστον γάρ ὡς τὰ πολλὰ φασὶν οἱ μετιόντες ταύτην εἰναι τοῖς ἄλλοις, μόνοις δ³ ἔκεινοις γνώριμον οἱ τὴν πειραν ταύτης ἀκριβώσαντο. Πώς οὖν διν τις ἀναγγέλλειν τὴν ταύτης δυνηθείη γλυκύτητα μὴ γεισάμενος; "Ωστ³ ἔγωγε καὶ αὐτὸς σφόδρα τοῖς οὐκ εἰδόσιν ἔξεταξδ³ 15 μενος ἔβουλόμην διν οὐ μάλα ἀκιν λάκχω φιωπῆς τὴν γλῶτταν κατακλείειν, ὡς μὴ καὶ αὐτὸς δι τοῖς ἄλλοις ἐγκαλῶ τούτοις ἐπ' αὐτοφώρῳ δοκείην ἐνέχεσθαι.

"Ως δ³ διν μὴ ἀχθεσθείης μοι ὑποθέσεως δῆθεν καταγνόντι σου ἀκαρολογίαν, ἔρχομαι σοι μέτρια διαλεξόμενος καὶ φιλικῶς ἐσθ³ δπη ἀντιλέξων πλήν οὐχ ὕσπερ τάκριβεν δοκεῖ τῆς ἀληθείας. Οὐδὲ γάρ διν ἔγωγε διατεινάμην τουτί. Παραπολὺ γάρ ταύτης ἀμφότεροι τὸ νῦν εἰναι λειπόμεθα καὶ ὡς ἐν σκοτομήνη σφαιρίζομεν δμοια παισίν, ἀλλ³ οἴονει σκιαμαχήσων ὕσπερ ἐν σκηνῇ καὶ δράμασι. Σκιᾷ γάρ ἀντικρυς καὶ εἰ τι ἀμυδρότερον ἄλλο ἐοίκασιν αἱ ἡμέτεραι προσθολαὶ πρός γε τὰ πνευματικὰ τῶν πατέρων παραβαλόμεναι, καὶ δή φῆς μὲν καθάπαξ μὴ εἰναι ταπείνωσιν ἐν ἀνθρώποις; "Επειτα πρὶν ἢ δ, τι ποτέ σοι δοκεῖ ταπείνωσις δρίσασθαι, τὰ λοιπὰ συναρμόττεις κεφάλαια οὕτ³ ἐπ³ οὐδενὶ θεμελίῳ οὕτ³ ἐπ³ οὐδεμιῇ στάθμῃ καὶ γνώμονι. Τοῖς γάρ τοιούτοις ἔγωγε σφόδρα παραπλήσιον τίθεμαι πάντα τινὰ δρον παντὸς οὐτινοσσοῦν ἀποδείξεως 20 χρήζοντος πράγματος. "Ο γάρ ταῦτα τῇ τεκτονικῇ τοῦθ³ δρισμὸς τῇ ἀποδεικτικῇ δύναται· ὡς νῦν γ³ ἔξεστι βουλομένῳ παντὶ δρδίως σου τὸν λόγον ἀνατρέπειν ὕσπερ οἰκοδομήν τινα δρφανήν θεμελίων ἢ μᾶλλον ὕσπερ τινὰ Πηγελόπης ἀναλύειν ἴστον.

Ἄντικα γάρ διν τις ἀντείπει σοι οὐτωσί πως ὑποθέμενος. Εἰ Θεδς

2 τῇ οι. ΖΗ 3 αὐτοσχέδια ΑΒΓ, αὐτοσχέδια cett. 12 ταύτης Γ, αὐτῆς cett. 19 διαλεξόμενος ΑΒΓΔΖΗ, διαλεξάμενος Ε || δπη ΑΓ, δποι ΒΔΕ, δποιαν ΖΗ 19-20 ἀντιλέξων ΑΒΓ, ἀντιλέξεων cett. 20 ὕσπερ ΑΒΓΔΕ, δπερ ΖΗ 22 σκοτομήνη ΑΒΓΔΕ, σκοτομήνης ΖΗ 30 δρισμὸς ΑΒΓΔΖΗ, δρισμένος Ε 31 γ³ οι. Α

ἐν ἀνθρώποις καὶ ταπείνωσις ἐν ἀνθρώποις· διὸ αὐτῆς γάρ τοῖς ἀνθρώποις ὑπέκυψε πάθεσι καὶ ἐταπείνωσέ φησιν ἔχυτὸν μέχρι θανάτου.

Ἐπειτὸν ἐν τῇ τῶν θεϊκῶν ἐντολῶν συγκλήτῳ, μάθετε, φησὶν δὲ Κύριος, εἶς ἐμοῦ, διὰ πρᾶξος εἰμι καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ. Ἡδέως οὖν θαυμάσαιμ⁵ ἀν., εἰ δὲ μήτε ἐγεγόνει μήτε γενήσεσθαι τὸ σύνολον ἔμελλε ταῦθι⁵ ὑπετίθετο τοῖς ἀνθρώποις ποιεῖν. Τί δὲν φῆσεις αὐθὶς ἀκούων βοῶντος, διὰ πᾶς δὲν ὑψῶν ἔχυτὸν ταπεινωθήσεται, δὲν ταπεινῶν ἔχυτὸν ὑψωθήσεται;

Κινδυνεύεις γάρ εἰς τοῦτο κεχωρηκέναι τόλμης δὲ λόγος σου, ὥστε καὶ ἀργολογίαν προσάπτειν τῷ ἀφευδεῖ στόματι. Ὁκνῶ δὲ προσεξετάζειν καὶ εἰ ἡδὴ κεχώρηκεν εἰσῆγει μοι δὲν δικαίως κάκεῖνον ὑπολαμβάνειν ἀρτίως ὡς διμώνυμόν τινα ἔλογίσω φωνὴν τὸ τῆς ταπεινώσεως δνομα καὶ διὸ αὐτό γέ τοι τοῦτο ἐξ τοσοῦτον ἡλασας πλάνης. Οὐ γάρ δὲν ποθὲν γε εἰναι τοῖς τοῦ Σωτῆρος οἷμαι λόγοις ἀντιστρατευομένην ἐπαίρειν ἡγέσου γλῶτταν.

Ἐχρήγη οὖν σε πρότερον τουτὶ διελέσθαι πρὸς δὲ ποτὸν⁶ ἐχρήγη σε διελέσθαι, ἔπειτο⁷ ἔκάστω τὸν προσήκοντα δρισμὸν ἀποδόντος⁸ ἀποφαίνεσθαι διὰ σοις ἔδοξε περὶ τουτού· ὡς νῦν γε πολλῆς νυκτὸς ήμιν προσθηκας γέμον τὸ σὸν πρόδηλημα, ὡς μηδὲν εἰναι δύσκιον διαγνῶναι οὐδὲν δὲν εἰ πολλὰς τὰς δῆδας ἀνακαίσιμεν. Ἐτὶ δὲν εἰπερ ἀλλο τι καὶ τοῦτο δὲ μάλιστα πρὸς ἀτοπίας ἐλαύνον ἐσχατιάς, εἰη δὲν οἰκοθεν τὰς τῶν ἀλλων ἀπάντων τεκμηριοῦσθαι σε γνώμας καὶ μηδὲ ποτὲ δὲν μηδεμίαν μηδεμιῆς διδόναι διαφοράν. Σοὶ τε γάρ ίσως κάμοι καὶ διστις Φχρισαῖος ἀτελέστοις δὲν ξυμβένηκε διατελέσαι ἐξ τόδε τῶν δργίων τῆς ταπεινοφροσύνης. Ἀλλ' οὐ μήν ἐξ ἀνάγκης διὸ ήμας καὶ τελώνης εἰς ὑπερηφανίας ἔξωκειλε πλάνας· ἐμοὶ δὲ οὐδὲ τοῦτο⁹ ἀδόκητον ἔμεινε τὸ πρὸς ἀλληλα ταπεινοφροσύνην καὶ ὑπερηφανίαν ἀναντιοῦσθαι. Οὐ γάρ δὲν ὑπερηφάνοις μὲν ἀντετάτετο Κύριος, ταπεινοῖς δὲ χάριν ἐδίδου; Ὡσθὲν διηγήνεται θάτερον τῶν ἀνθρώπων καθάπτας ἀποστερεῖς, θάτερον ἀντεισάγεις μονονούσῃ διαφθείρων καὶ λέγων ὡς χάριν μὲν δίδωσι Κύριος οὐδέσιν ἀνθρώποις, ἀπασι δὲν ὡς ἐπίπαν ἀντιτάσσεται εἰπερ ταπεινώσεως μὲν οὐ μέτεστιν οὐδέσιν ἀνθρώποις ὑπερηφανίας γε μήν τῷ παντὶ κατὰ σέ.

Ἄλλα ταῦτα μὲν ἔκτοπιστον ὑπὲρ Ἱστρὸν καὶ Τάναιν καὶ θσοῖς πη χώροις βάρβαρον ἐνδιαιτᾶται γένος καὶ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς ὑπερδ-

1 ἀνθρωπίνοις Α Β Γ Δ Ζ Η, ἀνθρωπίνης Ε 2 φησὶν¹⁰ ἔχυτὸν Α Β Δ Ε Ζ Η, ἔστον φησι Γ 4 δὲ cod., ἀπ' Nov. Test. 9 προσεξετάζειν Α Β Γ Δ Ε Ζ, προσετάζειν Η 13 εἰναι ομ. Ζ Η 14 ἡγέσου Α Β Γ Δ Ζ Η, ἡγέσου Ε 16 ἔπειτο¹¹ Α Β Γ, ἔπειτο¹² cett. 19 ἀνακαίσιμεν Α Β Γ, ἀνακαίσιμεν cett. 22 διαφορὰν Β Γ Δ Ε Ζ Η, διαφορὴ Α 23 ἀτελέστοις Α Β Γ, ἀτελεστέροις cett. 24 ὑπερηφανίας Α Β Γ, ὑπερηφανίας cett. 26 ὑπερηφανίαν Α Β Γ Δ Ε Ζ, διαφοράν Η 27 Κύριος Β Γ Δ Ε Ζ Η, δι Κύριος Α 33 πη Γ, ποι cett.

ριον. 'Ημιγ γάρ μὴ οὐκ ἥ θεμιτὸν τοιαῦτα μῆτ' ἀκούειν μήτε λέγειν, χριστιανοῖς γε οὖσι καὶ περὶ πλείστου, μᾶλλον δὲ τοῦ παντός, ποιουμένοις τὸ εὐαγγέλιον.

Κόνις μὲν γὰρ τὸνθρώπῳ αἱ ἀρχαὶ τῆς γενέσεως, ἀλλὰ πλάττεται
 5 θείᾳ χειρὶ καὶ εἰκόνι τιμάται Θεοῦ καὶ ψυχῇ συζεύγνυται ἀθανάτῳ καὶ
 βισιλεὺς τοῦ κόσμου τοῦδε καθίσταται· εἴτα καὶ σάρκα δανεῖται Θεῷ
 ὡς τὸ ἔξεστιν αὐτῷ μέγχ φρονεῖν ἐπὶ τούτοις ἀπασιν οὐ πόρρω τοῦ κα-
 θήκοντος λόγου. Δοκεῖ δέ μοι καὶ ἡ βασιλικὴ πορφύρα μέγα ἐφ' ἑαυτῇ
 10 δικαίως φρονήσαι εἰ τις ἦν αἰσθησις· εἰ ἔκ κόχλου καὶ σκώληκος, οὕτω
 φαυλοτάτων πραγμάτων, γιγνομένη, ἐπειτα νότιων ἐπιβαίνει βασιλικῶν,
 ὡς τε πρὸς διπότερα δέψειν ἡ γνώμη τὸνθρώπῳ εἴτε δὴ πρὸς διπερ ἔφα-
 μεν εἰτὸς αὐτὸς πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς γενέσεως ἔχει τόπον οὐκ ἀτοπον.

"Ισως μὲν οὖν δὲν τινα λόγον δ σάδες εἰλέχει λόγος εἰλέπλητος τις ἦν τὸν-
 θρώπῳ καὶ ἀσύνθετος ἡ φύσις. "Ἐπει δὲ ἔκ διαρρόων ὑφέστηκε φύσεων,
 15 ταῖς ἵδαις δρέξεις πρὸς ἀλλήλας ἐναντιουμένων, ἀναγκαῖον δὲν εἶη δή-
 πουθεν καὶ ταπείνωσιν ἀλληγ μὲν εἶναι ψυχῆς ἀλληγ δὲ σώματος. Σώ-
 ματι μὲν γὰρ ταπείνωσιν ἐμποιεῖ καὶ πόνων συνέχεια καὶ ἀγρυπνίας
 ἐπίτκαις καὶ μαστίγων ἐπιφορὰ καὶ τῶν δὲ τῆς γενέσεως ἀπαλλαγὴ μα-
 κρά. Ψυχῆς γε μὴν ταπείνωσιν αὐτὸς μὲν οὕπω πεπειραμαὶ οὐταί ἔστιν,
 20 εἰδεῖεν δὲν οὐ πεπειραμένοι.

Σοῦ δὲ καὶ μάλα θαυμάζω εἰ πρό γε τῆς πείρας τό γε ἐπιβάλλον
 σοι μέρος τῶν ἀνθρώπων ἀποστερεῖς, σκέψαι δὲν οὖν δμως ἐπὶ σαυτοῦ
 διν' ἐσαυθίς ἡμᾶς ἐπεκδιδάξῃς σαφέστερον, ἐπει τοι γε ἀγαθὸν καὶ νυκτὶ^{*}
 πιθέσθαι καθ' "Ομηρον. 'Ορᾶς γὰρ ὡς ἐν τῷ φθίνοντι τῆς ἡμέρας ἐσμὲν
 25 ἥδη καὶ δῆλοις τοῦ ἐσπερίου δρίζοντος παραψύμων ἐς τὰς οἰκίας ἡμᾶς
 ἀναγκάζει χωρεῖν.

Ταῦτα μοι ἀντετίθει ἔκεινος. Ὡς ἔτακτε, τῆς σῆς ὑποθέσεως αφό-
 δρα ἔξεχομένῳ καθάπερ εἰ τινος ἀκροπόλεως. Καὶ τούτοις τοῖς λόγοις,
 οἷονει τισιν ἐλεπόλεσι, πόνυσι τε τοὺς σοὺς αὐταῖς ἀνατρέπειν ἐπεχείρει
 30 βάσεσι καὶ τὰς ἡμῶν ἐλεεινῶς ἐλπίδας κατέσειεν. Οὐδὲν γὰρ τοιαῦτα ποθε-
 ἄντεις γε ἥλπισαμεν ἐπὶ σοι καὶ τοῖς σοῖς, ἀλλὰ πολλὴν ἐνδύσεσθαι τὴν
 παρρησίαν μᾶλλον καὶ ὥσπερ δὲν εἰ Γοργόνα τινὰ περιιόντες ἐφέρομεν
 οὕτω καὶ διὰ τῶν σῶν δύνασθαι ἀποφράττειν τὰ τῶν πολλῶν στόματα
 καὶ, εἰπειν, εἰς λίθων φύσιν μεταβάλλειν. 'Ημεῖς δὲ ἐλάθομεν αὐτοὶ[†]
 35 πρότερον ἀπολιθούμενοι μᾶλλον ἥ διοθ' ἐτέρους δύνασθαι τοῦτο ποιεῖν.

δ συζεύγνυται ΑΒΔΕΖ, ζεύγνυται Γ, ζευγνύται Η 14 ὑφέστηκε ΑΒ
 ΓΔΖΗ, δριστηκε Ε 23 ἡμᾶς Γ, ἡμῖν cett. || τοι ΑΒΓ, τὸ cett. 24 ἐσμὲν
 ΑΒΓΔΖ, ἐς μὲν Ε, ξαρεν Η 25 τοῦ ἐσπερίου δρίζοντος ΑΓ, τῆς ἐσπερίου λή-
 ξεως cett. 29 ἐλεπόλεσι ΑΒΓ, ἐλεπόλεις ΔΕΖΗ

Ἐτ γοῦν τὶ σὺ μέλει τὴν προστριβομένην σοι ἐκ πολλῶν μέμψιν ἀποτρίβεσθαι, μὴ ἀναβάλου, ἀλλὰ τὴν ταχίστην ἀπόφηνον δυτας μηδὲν δσοι σοι τάναντία προφέρειν τολμῶσιν. Εἰ δ' οὖν λελείψεται καὶ ὑμᾶς αὐτοῖς προσχωρῆσαι σφόδρα ἔθελοντάς.

4

4 αὐτοῖς Α Β Γ, καὶ αὐτοῖς Δ Ε Ζ Η || θελοντάς Α Β Γ Δ, θελοντάς Ε Ζ Η

ΣΥΝΤΟΜΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Ἡ Ἀντιλογία τοῦ Γρηγορᾶ δὲν ἀκολουθεῖ τοὺς ὅπο τοῦ Ἐρμογένους τεθάντας κανόνας τῆς ἀνασκευῆς (Hermogenis, Opera, Ἑκδ. H. Rabe, Λιψία 1913, σ. 27 - 28), τοὺς δύοισι δ συγγραφεῦς ἀσφαλῶς θγνώμιζεν. Ἐπομένως δὲν ἡτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσῃ διὰ τὸ ἔργον του τὸ σπάνιον τίτλον «ἀντιλογία» ἀντὶ τοῦ γνωστοτέρου «ἀνασκευή» (πρβλ. Guillard, Essai sur Nicéphore Grégoras, σ. 137). Ο Μετοχίτης εἶχε γράψει ἐνωρίτερον μίαν ἀνασκευήν, βλ. Τηομνηματισμὸς καὶ Σημειώσεις Γνωμικάς, Ἑκδ. ὅπο Chr. G. Müller καὶ Th. Kiesling, Λιψία, 1821, ἀρ. 47. Φαίνεται διὰ τὴν λέξιν «ἀντιλογία», ἀναφρομένη εἰς εἰδος ρητορικοῦ λόγου, σπανιώτατα ἔχροισιμοις ιθῆ. Διὰ μίαν δρμηνίαν αὐτῆς βλ. Ἰωάννου τοῦ Σάρδεων Commentarium in Aphthonium, Ἑκδ. ὅπο H. Rabe, Λιψία 1928, σ. 208. Εἰς τὸν Γρηγορᾶν δὲν σημαίνει ἀλλο ἢ ἀπλῆν ἀντίκρουσιν ἐπιχειρήματός τινος. Πράγματι δ συγγραφεῦς κατὰ τρόπον ἀνεπίσημον καὶ μὴ ἀκολουθοῦντα τοὺς κανόνας τῆς ἀνασκευῆς ἐλέγχει τὴν θεωρίαν περὶ μὴ δπάρεσσες ταπεινώσεως εἰς τὸν κόσμον. Ἐν Θουκιδίῃ, σ. 2, 28, 3, ἢ λέξις ἀντιλογία ἔχει παρομοίαν ἔννοιαν. Πρβλ. καὶ Φλωρέντιον, σ. 514, 32.

63, 1. Τοῦ ἥλιου τῷ κριῷ σπειοαμένου. Ο συγγραφεὺς ὡς δόκιμος ἀστρονόμος ἀρέσκεται εἰς τὴν διὰ τῆς θεσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων ἐκφρασιν τοῦ χρόνου. Πληγθώραν τοιούτων παραδειγμάτων εδρίσκομεν εἰς τὰ κείμενά του. Πρβλ. Ρωμαϊκὴν Ἰστορίαν 1, σ. 548, 10 καὶ 2, σ. 835, 3 - 5, «Ἄρκτούρου ἐπιτολαῖ» αὐτόθι 1, σ. 49, 6, «Θεριναὶ τροπαῖ» αὐτόθι 2, σ. 834, 3, «Ωρίωνος ἐπιτολαῖ» αὐτόθι 2, σ. 640, 15 καὶ Φλωρέντιον σ. 555, 15 κ. ἄ. Βεβαίως δ Γρηγορᾶς ἀκολουθεῖ μέθοδον εὑρύτατα διαδεδομένην παρὰ τοῖς ἀρχαῖοις.

63, 3 - 4. Ἐπ' ἄλσει τινὶ, πολλῇ τινὶ καὶ παντοδαπῇ περιηγησμένῳ τῇ κόμῃ τῆς χλόης. Πρβλ. Ρωμαϊκὴν Ἰστορίαν 1, σ. 433, 10 - 11, 2, σ. 714, 22 - 23 καὶ 3, σ. 204, 11 - 12. Πάντοτε εδρίσκει τὴν εὐκατιρίαν δ Γρηγορᾶς νὰ περιγράψῃ εἰδυλλιακὰ ἔσοχικὰ τοπία καὶ κήπους. Ἀντιστοίχους περιγραφάς συναντῶμεν εἰς τὸν Φλωρέντιον, σ. 486, καὶ τὸν Φιλομαθῆ, σ. 362 (τὸ τελευταῖον τοῦτο χωρίον παρενθελήθη βραδύτερον ἐν Ρωμαϊκῇ Ἰστορίᾳ 2, σ. 705 - 706), διου χαριέστατα ἐκδηλοῦται ἢ πρὸς τὴν φύσιν ἀγάπη τοῦ συγγραφέως. Ἡ καλλονὴ καὶ ἡ βλάστησις τοῦ Ἀθω εἰναι ἀντικείμενον μακρᾶς ἐξυμνήσεως τοῦ Γρηγορᾶ ἐν Ρωμαϊκῇ Ἰστορίᾳ 2, σ. 714 - 16. Ἡ ἀπιδρασίς τῆς περιφήμου περιγραφῆς τοῦ Ἰλισσοῦ ὅπο τοῦ Σωκράτους (Φαῖδρος 230B) εἰναι ἐμφανής.

63, 17 - 18. Ἡ γάρ τοι ψυχὴ θεῖόν τι κρῆμα τυγχάνουσα. Πρβλ. «πάντων ... κτημάτων μετὰ θεούς ψυχὴ θειότατον», Πλάτωνος Νόμοι 726, καὶ «ψυχὴ, ἢ, εἰπερ τι καὶ ἀλλο τῶν ἀνθρωπίνων, τοῦ θεού μετέχει», Επονοφθωντος Ἀπομνημονεύματα Δ, 14.

63, 21. *Tὴν πάμμουσον ἀρμονίαν ἀποτελῶν.* Πρβλ. Φίλωνος, Περὶ τοῦ θεοπέμπτου εἶναι τοὺς δυνέρους (de somniis), C 35. *Ἴως δ Γρηγορᾶς ἀνέγνωσ τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Φίλωνος διε ἔγραψε τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ Περὶ Ἐνυπνίου τοῦ Κυρῆγης Συνεσίου.* Τὸ ὑπόμνημα ἐν Patrologia Graeca 149, στ. 521 - 642.

63, 25 - 26. **Ἀπόλλωνος ἔρωτες καὶ Δάφνης φυγαί.* Κατὰ τὸν Παρθένιον (Περὶ ἀριθμού παθημάτων 15), ἡ Δάφνη, διωκομένη ὑπὸ τοῦ ἄρασθέντος αὐτῆς Ἀπόλλωνος, ἵκεται τὸν Δία καὶ ἀκολούθως μετεμορφώθη εἰς τὸ δμάνυμον θάνθρον.

63, 28. **Ορνιθες ἐξ ἀνθρώπων.* Περὶ μεταμορφώσεων μυθικῶν τινῶν προσώπων εἰς πτηνὰ βλέπε προχείρως Pierre Grimal, Dictionnaire de la Mythologie grecque et romaine, Παρίσιοι 1958^a, σ. 14.

63, 29 - 31. *Γῆς βλαστήματα... δάφνη, νάρκισσος... ἡ μεγίστη πεύκη καὶ ἡ κυπάρισσος.* Περὶ τῆς δάφνης βλ. ἀνωτέρω σημείωσιν εἰς 63, 25. *Ο μῦθος τοῦ Ναρκίσου εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένος παρὰ τοῖς ἀρχαῖοις.* *Ο Παυσανίας IX, 31, 7-9 ἀναφέρει δύο παραλλαγάς αὐτοῦ.* Περὶ μεταμορφώσεως προσώπου εἰς πεύκην δὲν ἔχομεν μαρτυρίας, ἀναφέρεται δμως δ «Ἡρακλῆς Πευκεύς», Ιως διότι δ σύντροφός του Βουνέων ἐτάφη ὑπὸ πεύκην τὸν φόνον του ὑπὸ τοῦ Ἀνγείου, βλ. W. H. Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Λ:φία 1902-09, 3 (2), στ. 2174-75. *Οσον ἀφορᾷ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Κυπαρίσου, οὗτος ἔχρησιμοποιήθη πλειστάκις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἀλλὰ σπανιώτατα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.* *Ἐκ τῶν τελευταίων, μόνον δ Νόννος (Διονυσιακὰ XI, 364) ἀφιέρωσεν ἔνα στίχον εἰς αὐτόν, χωρὶς νὰ ὑπαινίσσεται τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ τσανίου εἰς τὸ δμάνυμον θάνθρον.* *Ο Γρηγορᾶς πιθανώτατα ἐγνώρισε τὸν μῦθον διὰ τῶν ἐκ τῶν Λατίνων μεταφράσεων τοῦ Μαξίμου Πλανούδη.* *Η μεταμόρφωσις τοῦ Κυπαρίσου ἀναφέρεται πράγματι ὑπὸ τοῦ Ὁθίδιου (Metamorphoses X, 106 κ.ε.) ὡς καὶ εἰς τὴν πλανούδειον μετάφρασιν αὐτοῦ (Εκδ. ὑπὸ J. F. Boissonade, Παρίσιοι 1822), 427 κ.ε.*

64, 9 - 11. *Μόνων δ' ἔκεινων ἐξαρτᾶσθαι πείθουσα τῶν παλαιῶν ἐσαῖ, καθάπερ ἀπὸ χρυσῆς τινος σειρᾶς ἄνωθεν διὰ τῶν δμητρικῶν αὐθίς καθιεμένης ὑψωμάτων.* Περὶ τῆς γνωστῆς ἀλληγορίας τῆς «χρυσῆς σειρᾶς» (πρβλ. Ἰλιάδα Θ, 19 κ.ε.) ἐν τῷ ἀρχαϊκῷ λογοτεχνίᾳ βλέπε ἐν ἑκτάσῃ P. Lévéque, Aurea catena Homeri: Une étude sur l'allégorie grecque [=Annuales littéraires de l'Université de Besançon, vol. 27], Παρίσιοι 1959. *Ο Ψελλός ἔγραψε τὸ πονημάτιον «Περὶ τῆς χρυσῆς ἀλύσεως τῆς παρ' Ὄμηροφ», ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Κωστ. Ν. Σάνθα, Sur les commentaires byzantins relatifs aux comédies de Ménandre, aux poèmes d'Homère etc. Notice et textes grecs inédits, Annuaire de l'Association pour Encouragement des Études grecques en France, 9 (1875) 215 - 19 (γαλλικὴ μετάφρασις παρὰ Lévéque, ἐνθ' ἀντ. σ. 78 - 81). Τὴν ἀλληγορίαν ἀναφέρει ἀχόμη δ Ψελλός εἰς τι δπ' αὐτοῦ γραφὲν χρυσόσουλλον πρὸς τὸν Ροδόπτον Γυτισκάρδον [πρβλ. F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, 2 (Βερολίνον 1925), σ. 19, ἀρ. 1003]. Θεωρῶν ὡς «χρυσῆν σειράν» τὴν μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Νορμανδῶν ἐν διαπραγματεύσιαι συνθήκην. Περὶ αὐτῆς μεταξὺ διαλλων γράφει, «... θαυμαστὰ τις ἀλυσίς αὕτη καὶ τῷ δντις χρυσῆ σειρά, ἀνωθεν καθιεμένη ἀπὸ τῶν οὐρανίων ἀμφίδων καὶ ἐξαρτῶσα δαυτῆς τοὺς συνδεδεμένους τῇ συμφωνίᾳ». Βλ. Michaelis Pselli, Scripta Minora (Εκδ. ὑπὸ E. Kuritz καὶ F. Drexel), τόμ. A (Μιλάνον 1936), σ. 330. Η στενή συγγένεια μεταξὺ τοῦ χωρίου τούτου*

καὶ τὸν ἀνωτέρῳ ἀποσπάσματος ἐκ τῆς Ἀντιλογίας πειθεῖ, νομίζομεν, ἀρκούντως περὶ τῆς ἐνταῦθα ἀμέσου ἔξαρτήσεως τοῦ Γρηγορᾶ ἀπὸ τὸν Ψελλόν.

65, 9. *Υπάτας καὶ νήτας καὶ διατόνους. Πρᾶλ. Φλωρέντιον, σ. 517. Συχνά-
κις δ συγγραφεὺς χρησιμοποιεῖ μουσικὸν δρους ὑπὸ ἔνοιαν μεταφορικὴν. Εἰς
τὸ ὑπόμνημα τοῦ Περὶ Ἐνυπνίου τοῦ Συνεσίου εἴρηται σκαριφῆμα τῆς ἐπτα-
χόρδου πυθαγορείου κιθάρας μὲ σχόλια τοῦ Γρηγορᾶ. Βλ. Patrologia Graeca
149, στ. 545 - 46. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Γρηγορᾶ διὰ τὴν μουσικὴν ἐκδηλοῦται ἀκόμη
ἀπὸ τὸ γεγονός, διὰ οὗτος συνεπλήρωσε τὰ Ἀρμονικὰ τοῦ Πτολεμαίου (ἔκδοσις
ὑπὸ John Wallis, Ὁξφόρδη 1682), τῶν δοποίων τὰ τρία τελευταῖα κεφάλαια εἶναι
ἐκ τῆς κειρός του. Βλ. Guillard, Essai sur Nicéphore Grégoras, σ. 273 κ.ε.
*Ο Βαρλαὰμ ἥλεγε τὰς προσθήκας ταῦτας τοῦ ἀντιπάλου του καὶ ἔγραψεν «Ἀνα-
σκαῦην εἰς τὰ προστεθέντα τρία κεφάλαια ταῖς τελευταῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ τρίτου
τῶν τοῦ Πτολεμαίου ἀρμονικῶν». Τὸ κείμενον βλέπε παρὰ Johann Franz, De
musicis graecis commentatio, Βερολίνον 1840, σ. 14 κ.δ.

65, 18 - 19. Πεύκη καὶ κυπάριττος δύοτε σφᾶς ἀπογυμνοῖ τῆς κόμης ὑλο-
τόμου βρέθουσα παλάμη. Πρᾶλ. Ρωμαϊκὴν Ἰστορίαν 2, σ. 901, 8 - 9.

65, 26 - 27. Τοῖς τοῦ νῦν αἰώνος...σοφισταῖς. *Ο Vat. Gr. 1086, τὸ ἀρχαιό-
τερον καὶ σπουδαιότερον κειρόγραφον τῆς Ἀντιλογίας, ἀντὶ «σοφισταῖς» ἔχει
«ἀνθρώποις». *Οπωδήποτε, φαίνεται διὰ τὴν μορφὴν στρέψεται κατὰ τοῦ Βαρλαὰμ.
Συχνάκις δ συγγραφεὺς χαρακτηρίζει τοὺς διαφόρους ἀντιπάλους του ὡς «σοφι-
στάς». *Ολίγον ἐνωρίτερον, περὶ τὸ 1329, «σοφισταῖς» ἥσκεν οἱ ἐπιχειρήσαντες
νὰ νοθεύσουν τὴν βυζαντινὴν ἀστρονομίαν διὰ τῆς εἰσαχθείσης ἐξ Ἰταλίας καὶ
Τραπεζούντος ἀστρολογίας. Μετὰ περιφρονήσεως δ Γρηγορᾶς δμιλεῖ περὶ τῶν
«ἀμαθῶν» τούτων. Βλ. τὰς ἐπιστολὰς του πρὸς Γεώργιον (Νικόλαον); τὸν Πεπα-
γωμένον καὶ πρὸς τὸν Ἱωάννην Χρυσολωρᾶν ἐν Correspondance, σ. 73 - 83 καὶ
135 - 45 (=Berdechi, ἔνθ' ἀντ., σ. 255 - 58 καὶ 276 - 78). *Ολόκληρος σχεδὸν ἡ
πρώτη ἐπιστολὴ καὶ μέρος τῆς δευτέρας ἐνεσωματώθησαν ἀργότερον ὑπὸ τοῦ συγ-
γραφέως ἐν Ρωμαϊκῇ Ἰστορίᾳ 1, σ. 447 - 54. Παρατηρεῖται πράγματι κατὰ τὴν ἐπο-
χὴν αὐτὴν διπερικαλλιέργεια τῆς ἀστρολογίας τόσον ἀπὸ Ἰταλούς δοσού καὶ ἀπὸ
τοὺς Τραπεζούντιους, τοὺς ἀλλόθιτας εἰς σχέσεις μὲ τοὺς Πέρσας. Περὶ τῶν Ἰτα-
λῶν ἀστρολόγων βλέπε προχειρῶς Sarlon, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 439 - 46 καὶ 643 - 45,
καὶ περὶ τῆς ἀστρονομίας καὶ ἀστρολογίας παρὰ τοῖς Τραπεζούντιοις, αὐτόθι,
σ. 438, 688 - 89 καὶ 699. Σ.π. Π. Λάμπρου, Τραπεζούντιακὸν φροσκόπιον τοῦ
Ἐπούς 1336, Νέος Ἑλληνομνήμων 18 (1916) σ. 33 - 50. *Ιω. Β. Παπαδοπούλου, Γρη-
γορίου Χιονιδέου τοῦ ἀστρονόμου ἐπιστολαῖ, Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίς τῆς Φιλοσο-
φικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 1 (1927) σ. 151 - 205. Μητροπολίτου
Τραπεζούντος Χρυσάνθου, Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζούντος, Ἀθῆναι 1933, σ. 328 - 42.

66, 9. Τὰς τοῦ Νείλου πηγάς. Πρᾶλ. Ρωμαϊκὴν Ἰστορίαν 1, σ. 12, 13 καὶ σ.
469, 2 κ.δ. Βλ. Ἡρόθοτον 2, 28.

66, 33. Πηγελόπης ἀναλύειν ἰστόν. Πρᾶλ. Ρωμαϊκὴν Ἰστορίαν 1, σ. 129, 5 καὶ
σ. 450, 22 ὡς καὶ 2, σ. 666, 4.

67, 2. *Ἐπαπείνωσε...έαυτὸν μάχοι θανάτου. Φιλιπ. 2:8.

67, 3 - 4. Μάθετε...διὰ πρᾶτος εἰμι καὶ ταπεινός τῇ καρδίᾳ. Ματθ. 11:29.

67, 7. Ὁ νψῶν ἔστιν ταπεινωθήσεται, δ ὁ δὲ ταπεινῶν ἔστιν νψωθήσεται.
Λουκ. 14:11 καὶ 18:14.

67, 32. *Ὑπέρ τισθον καὶ Τάναιν.* Ἡ αὐτὴ ἔννοια μὲ τὴν γνωστὴν παροιμιακὴν ἐκφρασιν «Σκυθῶν ἀρημία» προκειμένου περὶ ἀγρίων τόπων. Βλ. E. L. A. Leutsch καὶ F. G. Schneidewin, Corpus Paroemiographorum Graecorum (ἀνατύπωσις Βερολίνου 1958), 1, σ. 453, καὶ D. K. Karathanasis, Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten, Μόναχον 1936, σ. 45 - 46.

68, 10. Νώτων ἐπιβαίνει βασιλικῶν. Ὑπαινιγμὸς ίσως διὰ τὴν παρατηρουμένην εῖνοιαν τῶν κυνηρώντων πρὸς τὸν Βαρλαάμ. Βλέπε ἀνωτέρω σ. 50.

68, 23 - 24. Ἀγαθὸν καὶ υπκεί πιθέσθαι. Ἰλιάς Η, 282 καὶ 293.

Λονδίνον

ΔΗΜ. ΙΩ. ΠΟΛΕΜΗΣ